БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№25 (17513)

2008 чылдың МАРТ 13, четверг

Садар өртээ 4 рубль.

КЫШ ҮДЕЛГЕЗИ, МАСЛЕНИЦА БОЛГАШ ӨРШЭЭЛДИГ УЛУГ-ХҮН

2008 чылдың март 9-та, славяннарның язычестводан укталган Масленица неделязының сөөлгү хүнүнде, а христиан чүдүлгеде орус чоннуң Өршээл дилээр хүнүнде (Прощеное Воскресение), бүгү Россияның чурттакчы чону байырланчыг байдалга оюн-тоглаалап, янзы-бүрү мөөрейлерни эрттирип, каткы-хөг-биле кышты үдеп, часты уткааннар.

Чараш кыс боор Час моорлап келди!

Чогум кышты ындыг езу-биле үдеп, часты уткууру шаг шаандагы славян чоннуң язычество чүдүлгезинден келген чаңчыл-дыр. Ужуру ындыг – Масленица неделязының сөөлгү хүнүнде улуг байырлалды дужүрери албан турган. Бүдүн неделя дургузунда өг-бүле бүрүзү аъш-чемни, блиныларны арбыны-биле быжырып, кат-чимистен кылган арага хандыларын погребтерден уштуп, келген аалчыларга, эрткен-дүшкен чонга сөңнээр. Узун болгаш соок кыштың соонда, чылыг частың баштайгы хүннери-биле деңге кижилер мага хандыр хөглеп, дыштанып алгаш, Улуг Постуну (мастык, шээр – эът, сүт аймаа чивес үе) Пасхага чедир уламчылаары-биле эгелээр болгаш көдээ ажыл-агыйның бар-чок херекселдерин белеткеп, кылып, часкы ажылдар кылырынга бир дем-биле хөделип үнер.

Байырлал үезинде блиныларны чоң хөйү-биле чооглаар ужурлуг. Блинылар дээрге-ле хүннүң дүрзүлери-дир, Хүн дээрге-ле – амыдырал-чуртталганың чаяакчызы, хүн ышкаш блиныларны чиирге, чуртталгада шупту чүве аайлажып, аас-кежиктиг, амыр-тайбың, тодуг-догаа чуртталга делгереп, тараабыдаа дүжүдү эки болур.

Найысылал Кызылга кыш үделгези база солун эрткен. Аңаа Чалыы көрүкчүнүң театрының артистери, "Октай", "Верея" бөлүктерниң артистери болгаш оон-даа өске бот-идепкейлиг артистер, салым-чаяанныглар байырлалдың программазынга кол күүсекчилер боол киришкеннер.

Арат шөлүнге 12 шак ажып турда, солун чүү боор ирги дээн бодалдыг кижилер хөйү-биле чыглып келгеннер. Удатпаанда, байырлалдың программазын ийи солун-баштак хөглүгбейлер (шуты) чонну "Бээр чыглыңар!" дээн кыйгырыы-биле ажыткан соонда, Соок-Ирейни болгаш Харлыг Кышты чонга бараалгадып, индирже чалааннар. Харлыг Кыш чоннуң мурнунга бо эрткен хуусаазын канчаар күүсеткенин илеткеп берген. Аңаа хамаарыштыр көрүкчүлер "Дыка-ла соок болдуң, аа!" деп алгыржып турдулар. Ооң соонда Масленица хороводу чоокшулап келгеш, оюн-тоглаазын, танцы-самын бараалгатпышаан, Кыштың дүрзүзүн тудуп алгаш келдилер. Кыштың болгаш Соок-Ирейниң дүжүлгеден халажыр үези чоокшулап келгени олдур. Ам канчаар, олар база чөпшээрежип, чараш кыс боор Часка олудун чайлап, хамык чон-биле келир үеде ужурашкыже байырлажыр бетинде, уругларга мөөрейлерни организастааннар. Омак-хөглүг чаштар тывызык тыварынга, шоодай кедип алгаш чаржырынга, хендир тыртыжарынга, сыын дүрзүзүнүң мыйызынга дээрбектер киир октаарынга, чаңгыс лыжа кедип алгаш, ширбииш тудуп алгаш, ширбииринге күжүн шенээннер. Орус чоннуң кожамыктар (частушка) ырлаар мөөрейинге Лидия Федотова кымдан-даа артык өткүт үнү, чечен-мерген кожаң ырылары-биле чонну магададып, көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара туткан. Ол бүгү доосту бээрге, хамык улус Соок-Ирейни болгаш Кышты хүндүткел-биле үдеп кааннар.

Час-биле катай Масленица дээри Авдотья Изотьевна база келген боол-тур. Кара-хөө апарган, хирчам, орбак-самдар хептиг Масленица деп кадайны чон мурнунга таныштыргаш: "Чүнү канчап келдиң?"— деп айтырарга, ол: "Чем чиксеп, ижер суксун ижиксээш, бодумну улуска бараалгадып, чонну көрүп алыр дээш келдим" — диди. "Чунуп алыр болзуңза эки-дир, Масленица!" дээш, ону чунар-бажыңга ажыглаар ширбиишти кочалда кудуп каан сугже суклушаан, ооң-биле улдап эгелээрге, көрүкчүлер, ылаңгыя чаштар, кара баары каткыже чедир каттыржып турдулар.

Чыглып келген чонга Тываның Чазак Даргазының оралакчызы Иван Чучев байыр чедирип, Чазак Даргазының адындан байыр чедириишкинин дамчыткан. "Чылыг, чырык часкы хүннерниң эгезин Калбак Масленица баштап эгелээр болгаш ол өйде бүгү-ле долгандыр дириг бойдузувус катап частып, чечектелип, сагланайны бээри ышкаш, бистиң амыдырал-чуртталгавыска чаа-чаа өскерлиишкиннер,

(Уланчызы 2-ги арында).

Блинылардан чоогланар!

Тыва Республиканың Чазаанда

КҮҮСЕЛДЕ ХЫНАЛДАЛАРЫ

Тыва Республиканың Чазаанның ээлчеглиг хуралы дүүн, март 12-де, болуп эрткен. Республиканың социал экономиказының хөгжүлдезинге, кадрларга болгаш Чазактың өске-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларынга хамаарышкан 30 ажыг айтырыгны хурал хүн чурумунга киргеш, сайгарып көрген. ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак хуралды башкарып эрттирген.

Хуралга бир дугаарында кадрлар айтырыын чугаалашкан. ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдының оралакчызынга «Россельхозбанкының» Тывада салбырының Кызыл хоорайда немелде офизиниң эргелекчизи турган Алдай-Мерген Алдандайович Ховалыгны, ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызынга Тываның күрүне университединиң башкызынга ажылдап турган Ольга Ойдуповна Иргитти томуйлаан.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Тыва Республиканың Улуг Хуралынга «Республикада байдал болгаш 2007 чылда күрүне политиказының дугайында» Айыткалын ТР-ниң Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгазының яамызы канчаар боттандырып турарының дугайында яамының сайыды Владислав Ховалыгның илеткелин хуралга дыңнаан. ТР-ниң Чазааның Даргазының Айыткалында салган сорулгаларны күүседири-биле яамы күрүне өнчүзүн башкарарының ажыктыын бедидер, күрүне өнчүзүн даңзылаар болгаш чаңгыс аай баазазын тургузар, хоозураашкын дугайында айтырыгны шиитпирлээрин өскертир хемчеглерни алган. 2008 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, 271 албан чери болгаш бүдүрүлге республиканың күрүне өнчүзү болуп турар. 2007 чылдың түңнели-биле 55 ажылдап турар бүдүрүлгениң 27-зи орулгалыг болган, 2006 чылга деңнээрге, орулгалыг ажылдаан бүдүрүлгелерниң саны 1,6 катап өскен. Орулгадан 80 муң рубльди республика бюджединче шилчидер планныг тургаш, 1221,71 муң рубльди шилчиткен. Ооң-биле чергелештир яамының ажылында четпестерни илеткелчи айыткан. Чазак кежигүннери четпестерни кыска хуусаада эдерин яамыга сүмелээн.

ТР-ниң Чазааның Даргазының Айыткалын амыдыралда канчаар боттандырып турарының дугайында илеткелди ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды Валентин Ендан кылган. Айыткалда республиканың көдээ ажыл-агыйын хөгжүдеринче кол кичээнгейни угландырган, ону боттандырар дээш яамы 2007 чылда тодаргай хемчеглерни алганын сайыт хуралга чугаалаан. 2007 чылда Тываның көдээ ажыл-агыйын деткииринге 620,5 млн. рубльди берген, бо эвээш эвес хөреңгини канчаар чарыгдаанынга сайыт доктааган. Көдээ ажыл-агыйның бараан бүдүрүкчүлери лизинг-биле 34,7 млн. рубль өртектиг 137 дериг-херекселди болгаш 13 техниканы алган. Бии-Хемниң «Нива» көдээ ажыл-агый кооперативиниң фермазын эде кылырынга 5 млн. рубльди, С.Шойгу аттыг «Балгазын» көдээ ажыл-агый кооперативиниң фермазын эде кылырынга 7,05 млн. рубльди чарыгдаан. «Енисейская» куш фабриказы, «Чагытай» каттышкан күрүне бүдүрүлгелеринге дериг-херекселдер садып алырынга, оларның бүдүрүлге бажыңнарын эде кылырынга 38 млн. рубльди берген. Акша-көпеекти көдээ ажыл-агыйның өске-даа чарыгдалдарынга үндүргенин ол чугаалап, бо хемчеглерни боттандырганының түңнелинде республиканың мыйыстыг бода малының баш саны 2006 чылга деңнээрге, 10,7 хуу, хой болгаш өшкү 6,4 хуу, чылгы мал 12,9 хуу, хаваннар 8,2 хуу өскен болуп турар. Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле чамдык хемчеглер алдынып турар-даа болза, чогуур негелдеге ам-даа четпезин Чазак хуралынга демдеглээн. Көдээ ажыл-агыйның хереглел кооперативтериниң ажыл-чорудулгазы ажыктыг эвес болуп артпышаан, көдээ ажыл-агый продуктуларын садар рыноктар тургустунмаан, тараа культураларының үрезин фондузун тургузар айтырыг шиитпирлеттинмээн.

ТР-ниң культура болгаш информация политиказының сайыды Вячеслав Донгак ТР-ниң Чазааның Даргазының Айыткалында салдынган сорулгаларны күүседир дээш яамы тодаргай хемчеглерни ап турарын илеткелинге чугаалаан. Культура албан черлериниң чорудуп турар хемчеглериниң шынары, утказы экижээн, орта чоннуң киржилгези идепкейжээн, оларны билии шыырак, мергежили бедик кадрлар организастап турар. Чазак кежигүннери сөс алгаш, яамы ажыл-чорудулгазын идепкейжидип, чаартып турарын демдеглээш, коллективтерниң бот-тывынгар уран чүүл көрүлделерин эрттирерин яамы организастаарын саналдаан. Анатолий Дамба-Хуурак сөс алгаш, яамы янзы-бүрү культура хемчеглерин эрттирип тургаш, ооң-биле чергелештир чоннуң кижизидилгезин экижидер, арагалаашкынга, наркоманияга удур демиселди чорудар, корум-чурумну быжыглаар хемчеглерни алыры чугула болуп турарын айыткан. Сайыт Чазак кежигүннериниң саналдарын деткип, хүлээп алган.

ТР-ниң тудуг сайыды Александр Гришеленок ТР-ниң Чазааның Даргазының Айыткалын күүседип турарының дугайында илеткелди база кылган.

Чазак хуралы чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалдарны хүлээп алган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

КЫШ ҮДЕЛГЕЗИ, МАСЛЕНИЦА БОЛГАШ ӨРШЭЭЛДИГ УЛУГ-ХҮН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Черле күжүм шенеп, үнүп көрейн!

Че-ве! Найыралдыг хирээлээли!

Кайызын садып алыр силер?

сайзыралдыг, хөгжүлделиг үелер тургустунуп эгелээни ол-дур деп билип алыр бис. Ынчангаш ол улуг үүле-херектиң боттанып, бүдүнгүр болуру чүгле бистиң демниг күш-ажылывыстан хамааржыр. Хөй-хөй чедиишкиннерни, кадыкшылды болгаш аас-кежикти Чазак Даргазы бүгү чонга дамчыдып тур. Өршээп көрүңер, бис база силерни өршээп тур бис" — дээн дилег сөстери-биле чыылган чонга байыр чедирген.

Ол аразында, чагы чанында экер-эрес кижилер шагда-ла чыскаалып алган, боттарының аттарын даңзыже киир бижиттирип алган, чагыже шуткуп үнер ээлчээн манап турлар. Кырган-даа, чалыы-даа, эр-даа, кыс-даа кижилерниң байгы кичээнгейи — чагыда... Эрес-шоваа оолдар улай-улай үнүп-ле турлар. Оларның хөй кезии чагының ортузу хире черге үнүп бар чыткаш, шыдалы кошкап, күжү төне бергеш, дедир сыыладыр бада бээрге, көрүкчүлерниң хомудаан, "у-уулаан" шимээни-ле дыңналып турар. Ынчалзажок тиилекчилер база эвээш эвес болду. Оларның аразында Омак Кончук үнгеш, удуур шоодай (спальный мешок) ойнадып алды. Башкы колледжиниң күш-культура салбырының сургуулу Аржаан Будакай тергиин чиигибиле чагыже дүргени кончуг үнгеш, алган шаңналын таныжы уругга белек кылдыр сөңнеди. Киржикчилериниң аразынга Соланңгы дээр аныяк кыс база күжүн шенеди. Харалаан, эгезинде-ле хей боорга, ол соксап калды. Ынчалзажок эрес-дидим чоруу дээш, ол амгы үениң сакпыңы-биле шаңнатты.

А Арат шөлүнүң бир талазынга чудук ыяштар хирээлээринге, ыяш чарарынга мөөрейлер болгулаан. Эң дүрген токпак ыяш чарган, эң дүрген чудук ыяшты токпактар кылдыр хирээлеп каапкан дээн чижектиг маргылдааларга тиилекчилер чүс грамм арага-биле шаңнадып турдулар. Байырлал дээргеле байырлал болгай, оларның аразында ээзирии дыңзый берген кижилер-даа киржип турдулар. Шөлдүң бир талазында "Октай" бөлүүнүң уруглары боттарының дойдан кылган сыгырып турар ойнаарактарын (свистулька) делгеп алган, садып турлар. Бир ойнаарактың өртээ 100 рубль-даа болза, сонуургаан улус садып ап турарын уругларның бирээзи Шолбаана Доржу чугаалааш, оларны Юрий Ахпашев деп башкы удуртуп турарын, ындыг ойнаарактар кылыр бөлгүмче 4 чыл дургузунда барып турарын ол дыңнатты.

Кышты үдээн байырлал адакталып турда, лотерея база ойнадып турду. Аңаа аар өртектиг телевизордан, ДВД-ен эгелээш, аяк-шынакка чедир янзы-бүрү өртектиг шаңналдарны эвээш эвес кижилер ойнадып алган. Адактың сөөлүнде Кыш-биле байырлажып, ооң дүрзүзүн (чучело) долгандыр орус чоннуң ыры-шоору-биле хороводтааш, бүгү чоннуң мурнунга дүрзүнү өрттедип, эрткен чылдың багай чүүлдери ыш-биле катай хайлып, эстип чоруй баарын кыйгырган күзелдер-биле Кыш үделгези доозулган.

Ниитизи-биле кыш үделгези Масленица байырлалы багай эвес болганын демдеглексэдим. Ынчалза-даа улуг улуска мөөрейлер эвээш болганы хомуданчыг. Келир чылын оларга хөй санныг маргылдаа-мөөрейден организастаар болза, байырлал оон-даа артык солун болгаш көрүштүг болуру чугаажок. Моон соңгаар орус чоннуң "Хлеба и зрелищ!" дээн кыйгырыын долу утка-биле эрттирерин үе негей берген.

Карим МОНГУШ
белеткээн.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Байырлыг, эрги Кыш!

Чөпшээрел чок митинг

Март 9-та Кызыл хоорайга арат-чон кыш үдеп турар үеде, хоорайның Интернациональная кудумчузунуң ужунга хөй кижи чыылган турган. Ооң чылдагааны болза «Кызыл хоорайның Муниципалдыг соңгулда комиссиязының (МСК) хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының соңгулдаларын хуусаа бетинде эрттирер дугайында шиитпири хоойлу езугаар шын эвес» — деп, мындыг шиитпирни эрткен улуг-хүнде Тываның Дээди суду үндүргени болган.

Ол суд чорудулгазынга билдирикчи — республиканың Соңгулда комиссиязы хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының соңгулдаларының хуусаазын доктаадыр талазы-биле МСК-ның чоруткан хемчеглери хоойлу езугаар алыр болза шын эвес деп санаан.

Республиканың Соңгулда комиссиязының саналы-биле алырга, Кызылдың МСК-зы соңгулданың болур хүнүн федералдыг хоойлужудулганың негелдезин езугаар соңгулдага чедир 70 хонук бурунгаар эвес, а 54 хонук бурунгаар кылдыр доктааткаш, улуг юридиктиг частырыгны кылган. Соңгулдаларның хуусаазын боттары кара туразында кызырганы дээрге-ле, Муниципалдыг соңгулда комиссиязының соңгулда хоойлужудулгазының чурумун тооп көрбээни болур. Соңгулдаларны эрттирериниң бүрүн эргелеринге чигзинигни болдуруп турар ийиги барымдаа — соңгулда округтарын чарган схема.

Республиканың Соңгулда комиссиязының айытканы-биле, соңгулдаларны эрттирерингe белеткел үезинде болгаш хуусаазын доктаадып турар үеде Муниципалдыг комиссияга бадылаттынган болгаш Массалыг информация чепсектеринге парлаттынган соңгулда округтарының схемалары база оларның чуруп көргүскен дөзевилели чок турган. Муниципалдыг соңгулда комиссиязының даргазы Дмитрий Маликовтуң МСК бо соңгулдаларга эрги соңгулда схемазын ажыглаар турган деп барымдаазын Дээди суд үндезин чок деп көрген: ол схема хоойлу езугаар бадылаттынмаан барымдааларын дыңнап көргеш, Дээди суд республиканың Соңгулда комиссиязының хомудалын хүлээп көргеш, Муниципалдыг комиссияның хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының соңгулдаларын хуусаа бетинде эрттирериниң дугайында шиитпирни күш чок болдурган.

Хоойлужудулганы каржызыбиле хажыдып-даа тургаш, эрттирер дээн таланың үндүрүп келгени чөпшээрел чок митингизи эрткен. Суд чанынга 100 хире кижи бо айтырыг талазы-биле боттарының туружун илередип, ооң-биле черге-лештир «Масленицаны» — кыш үделгезин демдеглеп келген бис дишкеннер. «Байырлап» болгаш митингилеп турар чон ортузунга кандыг-даа болуушкунну, ооң иштинде суд сайгарылгазын политика-биле холбаштырарынга өөренген республикада билдингир Сергей Конвиз, Сергей Сафрин болгаш Виктор Вусатыйның көскүлеңнеп чоруп турганы кымның сонуургалында болгаш кым бо хемчегни организастааны билдинеринге кол үндезин болган. Шуут арыг юридиктиг чорудулганы политика кылдыр хуулдурарын кызыдып турары иле болган. Ынчалза-даа чөпшээрел чок митингиниң кудумчуларже болгаш кызылчыларның кыш үделгезин байырлап турар Арат шөлүнче шилчиири болдунмаан. Республиканың болгаш хоорайның корум-чурум камгалаар албаннарының күштелдирген ажылының түңнелинде улустуң байырлалы — масленица политиктиг масленица болу бербээн.

Бо бирги чаданың судунуң шиитпири Муниципалдыг комиссияга хуусаа бетинде бадылаашкынны эрттирер үндезин болуп, ону эрттирерингe болгаш ооң түңнелдери кымның сонуургалында турарын илереткен. Хуусаа бетинде бадылаашкын үезинде хоорайның болгаш республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери соңгулда хоойлужудулгазының каржы хажыдыышкыннарын видеокамерага тырттырып алган: соңгукчуларны Муниципалдыг комиссияже массалыы-биле сөөртүлгезин (бадылаашкын хүнүнде хоорайдан дашкаар кайнаар-даа барбас дээн соңгукчуларны-ла); доктааттынмаан черге бадылаашкын — кабинказы чок өрээлге эрттиргенин: хуусаа бетинде бадылаан соңгукчуларның соңгулда мурнунда херек фамилияның дужунга демдек салгаш, 100-200 шаңнал акша алган дугайында «өчүктерин» бижээнин. А Муниципалдыг комиссия февраль 23-те, дүне Шериг хүнүнде кандыгдаа тайылбыр болгаш чөпшээрел чокка Сергей Конвиз база Василий Оюнның башталгазы-биле хоойлу езугаар турган оран-савазындан далаштыы-биле өске «орду» — Улуг Хуралче көшкен.

Чогуур ужурлуг органнарже дамчыткан бо шупту барымдаалар чамдык кижилерниң соңгулдаларның түңнелдерин хажыдып, кызылчыларның хостуг болгаш хамаарышпас күзел-соруун илередир эргезин казыыр бодааны-дыр. Мындыг хевирлиг хоойлуга дүүшпес хемчеглерниң түңнелинде айтыышкын езугаар база садып алган депутаттарлыг «карманында» хоорай хуралын тургузар бодаан.

Хоойлуну удуртулга болдургаш, республиканың соңгулда комиссиязы бирги чаданың судунуң соонда Дээди судче хомудалды киирген. Тыва Республиканың Дээди судунуң хамааты херектер талазы-биле суд коллегиязы адаанда турар судтуң үндүрген шиитпирин «Федералдыг хоойлуну частырыглыг тайылбырлап көргени» деп түңнээш, МСК-ның хоорай хуралынче хуусаа бетинде чорудар соңгулдаларының дугайында шиитпирин хоойлуга дүүшпес деп санаан.

«Бистер демократтыг хөделиишкиннерге удур эвес бис, — деп, бо байдалды Тыва Республиканың Чазааның оралакчы даргазы А. П. Дамба-Хуурак тайылбырлап турар, — харын-даа демократтыг принциптер сайзыраар ужурлуг, чүгле хоойлу езугаар дээрден башка. Хоорайга көвей айтырыгларны үезинде дүрген шиитпирлептер үре-түңнелдиг эрге-чагырга херек, а хоорайжыларга шын шилилге кылыры-биле үе херек, чүге дээрге кым хоорай хуралын баштаарыл, база депутаттарның составындан кым хоорай мэри болу бээри олардан хамааржыр. Ынчалза-даа Муниципалдыг соңгулда комиссиязы болгаш ооң артында турар кижилер хуусаа бетинде соңгулдаларны хажыдыышкынныг эрттиргеш, хоойлунуң тодаргай нормаларын үреп турар-дыр, харын-даа хамаатыларның кол эргези — бодунуң шилилгезин боданып көөр база хостуу-биле күзел-соруун илередир эргезин казып турар-дыр. Ол бүгүдеге үе херек, а кажан соңгулданы бүгү далаш-биле эрттирерин оралдажып тура, чогум-на соңгукчунуң ол үезин казып турары-дыр. Шупту ажыл-чорудулга хоойлу езугаар чоруттунар ужурлуг. А бөгүн тодаргай кижилерниң амыхууда бодун тогдунар чоруу шупту кызылчыларның сонуургалдарынче угланган чөптүг бодалга болгаш боттуг ажылга чайлап бээр ужурлуг».

Елена ЛОКОТКОВА.

Тус чер эрге-чагыргазында

ЧОНУНГА ДАЯНЫП АЖЫЛДААР

Шаг төөгүден бээр бистиң чурттап эрткен үелеривис белдирлеринде херээжен чон ниитилел хөгжүлдезиниң кандыг-даа үе-чадазында — тайбың ажыл-ишке-даа, дайын-чааның-даа чылдарында чүден-даа чыда калбайн, мурнуку одуругга чоруп, сүрлүг күш боор келгеннер.

Тываның алдарлыг кыстары: Б.Ш.Долчанмаа, Х.А.Тока, А.А. Араптан, Т.Ч.Норбу, Р.Аракчаа дээш, өскелерниң-даа соон салгаан ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында ажылдап чоруур херээженнер бөгүнде бистиң аравыста хөй.

Амгы рынок ажыл-агыйының бүгү адырларында хаара туттунган, үениң негелдези-биле ажылдап чоруур херээжен чон: садыгжылар, сайгарлыкчылар, арат ажыл-агыйлыглар болгаш кандыг-даа мергежилдиг херээженнер көвүдеп, чаа аргалар, чаа-чаа ажыл-агыйжы технологияже чүткүп чоруур, тура-соруктуг херээженнер бисте хөй. Ылаңгыя удуртурбаштаар ажылдарда ажылдап чоруур эмчилер, башкылар дээш, хөйге билдингир херээженнерни кымнарны чок дээр! Оларга бис чоргаарланыр бис.

Алевтина Хеймер-ооловна Монгуш Суктпак сумузунуң баштыңы болгаш чагырга даргазы олутка чоокта чаа эрткен соңгулдаларга арыы-биле тиилелгени чедип алган. Ол хөй чылдарда Суктпакка ажылдап келген болгаш ооң мурнунда-ла Суктпактың чагырга черинге специалистеп, дарганың социал-политика талазы-биле оралакчызынга ажылдап, удуртур ажылдың дуржулгазын эки билиринден чон ону анаа эвес деткээн.

Ооң мөзүзүнүң кол шынарлары — топтуг-томаанныг, кижизиг, чон-биле чугаалажып билир. Улугнуулуг, бичени-бичии деп көөр, чоннуң дилег негелделеринге чогуур харыыны берип, ону күүседиринге белен.

Суктпак — хөй чурттакчылыг, хоорай чоогунда болгаш Тываның кайы-даа булуннарындан келген кижилер чурттап турар. Мооң мурнунда Суктпак суму чагыргазынга каш-даа даргалар ажылдаан, ынчалза-даа сумуда кылыр ужурлуг ажылдар, чедир шиитпирлеттинмейн турар берге айтырыглары, ылангыя чуртталга-коммунал ажыл-агыйының талазы-биле радио-телевидениеге-даа, солун-сеткүүлге-даа бижип шаг болган. Бо талазы-биле тус чер чагыргазында ажыл чылдан-чылче чогуур деңнелге хөнүвейн турган.

Бо нарын байдалдыг сумуга канчап херээжен кижи диттигип ажылдай берген чоор, чоннуң идегелин канчап чедип алганы ол дээш, Алевтина Хеймер-ооловнага ужуражып чеде бердим. Таныжып чугаалашкаш, ооң ажыл-агыйжы программазын көрүп, келир үеде сорулгаларын дыңнап билдим.

— Суктпак совхозу тургустунга-ла, семиртилге совхозу боол, "миллионер", бай кылдыр хөгжүп турганын, база амгы үеде ажыл-агыйны үндезининден көдээ ажыл-агыйже угландырып, хову-шөлдерде суму девискээринде арат ажыл-агыйлыг, хууда мал-маганын өстүрүп турарлар. Оларга Хомушку Каажай, Бады-оол Алексей, Альберт алышкылар, Сарыглар Михаил, Дондуп Каң-оол дээш, өскелер-даа хамаарыжыр, ногаа өстүрүкчүлери арендаторлар: А.Желтужин, Д.Волобуев, З.Ондар база дугуржулга езугаар арендатор корей ногаажыларыдаа адап болур – деп, Алевтина Хеймер-ооловна суурнуң хөгжүлдезиниң дугайында чугаалап оргаш таныштырды.

Чоннуң хууда дузалал ажыл-агыйы канчаар-даа аажок сайзырап, суурда 5 кодан бода мал, 4 кодан шээр малдыг кижилер бар, база хаван-дагаа, куш азырап турарлар бар. Чурттакчы чоннуң хөй кезии Кызыл хоорайда ажылдап турарлар. Бо сумуда национал төлевилелдерниң боттанышкыны багай эвес чоруп турар. Суктпак школазы — "миллионер", "Колосок" уруглар сады кожууннуң чагыргазының шаңналын алган. Тиилекчи грант эдилекчилери башкылар 8 кижи, тудуг-суур мында өзүп турар. Сорулгалыг программаларның боттанылгазын чоргузуп, көдээ черге аныяктарны быжыглап арттырары — чагырга даргазының бир сорулгазы. Суурда 27 хууда сайгарлыкчыларның садыг төптери бар, ийи школа, ийи уруглар сады, бир уран чүүл школазы эки туңнелдерлиг. Ооң-биле чергелештир бо сумуда кол берге айтырыг — чуртталга-коммунал ажыл-агыйы.

Бо чылын кышкы үеде чаагай-жыттынган байжыңнарның одалга айтырыы амгы үеде шуудап, чартык-чамдызы шиитпирлеттинип эгелээн, чаа котелдарны салган. Бо одалга системазынга чайгы үеде улуг капитал ажылын кылыры негеттинип турар. Суму чагырыкчызы — Алевтина Хеймер-ооловна бо айтырыгларны чүгле суму эвес, а кожуун, Чазак чери деңнелдиг айтырыг кылдыр салган.

Ол суурда корум-чурум айтырыын күштелдирип, эки тура улусчу дружинаның ажылын диргискен.

Депутаттар, херээженнер чөвүлели, аныяктар комитеди болгаш өске-даа хөй-нити организациялары-биле сырый харылзааны тудуп, чон идегел деткээн соонда, чонга дааныр алгаш кызып ажылдаарын чугаалап олурду.

Чаа эгелекчи чүүлдерге даяныры, кылыр ужурлуг ажылдарның күүселдезин хынаары, сөс-биле ажыл-херектиң карышпазы, ботшугумчулел, хууда харыысалга, кижилерге онза кичээнгей, эптигчөптүг, шыныг көрүш, база ажылдап олурар коллективинге чогумчалыг байдалды тургузары, кижилерниң ажыл-ижин шыныы-биле үнелеп билири, эгелээн чүүлдү эчизинге чедирери — чаа соңгуткан суму баштыңы Алевтина Хеймер-ооловнаның ажыл-ижиниң кол үндезини болур-дур дээрзин эскердим. Аныяк удуртукчунуң келир үеде күзел-бодалдары бүдүп, чогаадыкчы чоруу улам-на сайзыразын деп күзеп каалы.

Дарья САРЫГЛАР.

Кызыл кожуун.

ДЫҢНАДЫГ

Россияның Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республика талазы-биле №1 районнар аразының инспекциязы Россия Федерациязының Үндүрүг кодекизиниң 80 чүүлүнүң 3-кү пунктузунга дүүштүр сагындырары болза, мурнундагы календарьлыг чылда ажылдакчыларының ортумак даңзылыг саны 100 кижиден ажып турар үндүрүг төлекчилери үндүрүг органнарынга үндүрүг декларацияларын (санаашкыннарын) чүгле электроннуг хевирге киирер.

Үндүрүг декларациязын электроннуг хевирге кииреде, ону чүгле үндүрүг төлекчизинге ачы-дуза чедирип турар харылзааның тускайлаттынган операторун тавараштыр боттандырар. Кызыл хоорайда 2 харылзааның оператору бар:

- «ИнфоТех» КХН-ни, Кызыл хоорайда, Московская кудумчузунда, 24 дугаар бажыңда турар;
- «Аудит-Профи» КХН-ниң нүүрүнде «СКБ Контур» Бүдүрүлге фирмазы» ХАН-ны (Екатеринбург хоорай), Кызыл хоорайда, Титова кудумчузунда, 36 дугаар бажыңда турар.

Үндүрүг декларациязын электроннуг хевирге киирип тура, ону үндүрүг органынга үндүрүг төлекчизи саазын эдилекчиге киирери албан эвес, ынчангаш отчеттарны дужаап тура, үндүрүг төлекчизи улуг ээлчегге турбас.

Үндүрүг төлекчилери 100-тен көвей санныг болганда, саазын эдилекчиге отчетту киргени, декларацияны (саннаашкыннарны) киирбээн деп көөр болгаш ооң түңнелинде торгаалды тыртар (РФ-тиң ҮК-ның 119 чүүлүнүң 1-ги пунктузу, 126 чүүлү; РФ-тиң АЭУК-туң 19.4. чүүлү) база банкыда агар саннарының талазы-биле операцияларны түр соксадыр (РФ-тиң ҮК-ның 76 чүүлүнүң 3-кү пунктузу).

Россияның Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республика талазы-биле №1 районнар аразының инспекциязының чурттакчы чонбиле ажылдаар килдизи.

ЭВИЛЕЛГЕ БЕЖЕН ЧЫЛ БОЛДУМ

(Тыва журналистиканың бир дугаар тургузукчулары)

Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнүнге 1958 чылдың февраль 7-де бактаап киргенимден бээр бо 2008 чылдың февраль 7-де 50 чыл болган.

1958 чылга чедир ат-сураа алгып, алдаржаан хоочун журналистер Сергей Кызыл-оол, Степан Феоктистов, Дартан-оол Ендан, Оюн Самбый-оол, Василий Баир, Донгак Бегзи, Кужугет Сарыг суглар Россияның журналистер хүрээлеңинге баштай киргеннерниң санында кирип турарлар. Чырык өртемчейде, амылыг бойдуста мөңге чүве чок болганда, Тываның ол алдарлыг журналистериниң чаңгызы-даа ам бистиң аравыста чок. Оларның могаг-шылаг чок чогаадыкчы ажылы, чырыткылыг тураскаалы республиканың хөй националдыг чонунуң амгы болгаш келир үеде салгалдарынга чаагай үлегер болур...

... Тываның төөгүзүнге көскү черни ээлеп, аратчонну аныяк салгакчыларны кижизидеринге, өөредиринге боттуг үлүүн киирген журналистерниң дугайында бо сактышкынга демдеглээри черле чүүлдүг боор.

Донгак Одай-Сүрүңович Бегзи партияның дээди школазын Москва хоорайга дооскаш, төрээн Тывазынга чаныл келирге, баштай ону «Сылдысчыгаш» солуннуң редакторунга, дараазында «Шын» солуннуң харыысалгалыг редакторунга томуйлаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның амыдыралын Донгак Одай-Сүрүңович кичээнгейлиг өөренип, шинчилеп көрген. Дайынның кадыг-дошкун чылдарында Тываның ынчаарда хөй националдыг хамаатылары орус болгаш тыва чоннарны долгандыр сырый каттышкан болгаш бергелерни дем-биле ажып эртпишаан, кажызыдалды, өөрүшкүнү деңге үлежип, дыка эп-найыралдыг чурттап чораанын бодунуң очерктеринге, чурумалдарынга тодаргай чуруп көргүскен. Хөй националдыг Тываның аныяктарын улустарның найыралының езузунга кижизидери эргежок чугула деп, Д.Бегзи бижип турган. Хову-Аксының «Тывакобальт», Ак-Довуракта «Тыва даг-дүгү» комбинаттарының ынчаарда янзы-бүрү националдыг ажыл-ишчилериниң дугайында журналистиг очерктери, чурумалдары солуннарга удаа-дараа парлаттынып турган. Хоочун журналист уран чүүлге аажок ынак, демир хомус-биле аялгаларны кайгамчык солун кылдыр күүседир турган. Кажан көдээниң боттывынгыр уран чүүлүнүң Бүгү-россия көрүлдези чарлаттынарга, Д.Бегзи ыраажы дуңмазы Дензинмааны ол көрүлдеже чоруткан. Ол «Бай-ла Хемчиим» деп ырыны күүсеткеш, Россияга, Тывага алдаржаан.

Кужугет Лопсанович Сарыг — Тываның эң-не салым-чаяанныг журналистериниң бирээзи. Партияның дээди школазын ол Москвага чедиишкинниг өөренип дооскаш, төрээн Тывазынга ээп кээрге, «Шын» солуннуң харыысалгалыг секретарынга томуйлаан. Хөй чылдар дургузунда ол солуннуң секретариадын — чиңгине штабын чедиишкинниг удуртуп келген. Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыраа-Бажынга тургустунган колхозтуң амыдыралының, колхозчуларның ажыл-ижин Кужугет Лопсанович тодаргай бижээн. Ийи кезектен тургустунган чурумалын ол «Кедээде чаа чүүлдер» деп адаан. Колхоз даргазы Сүлдем оглу Насык-Доржунуң ол бижимелдиң сөөлүнде ат-сураа алгып, алдары бедээн, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга ийи дакпыр соңгуткан, а ону алгыткан журналист бодунуң билиин, арга-дуржулгазын хөй журналистерге дамчыдып берген. Ол боду омак-хөглүг, оюн-каткылыг, дузааргак, кедергей бөдүүн кижи.

Сергей Серенович Кызыл-оол — Тываның бедик мергежилдиг очулдурукчуларының бирээзи. Бодунуң билиин дыка хөй аныяктарга дамчыткан, чечен-мерген кижи. «Чечек чердең, чечен мендеде» деп үлегер домакты Сергей Сереновичиге хамаарыштырып чораан бис. Политиктиг нарын сөстерни ол чиге очулдурар кижи: чижээ, «мирное сосуществование» — тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын дээн.

Салчак Көк-Каракович Самба-Люндуп – журналист болгаш чогаалчы. Далай дег эртем-билигни ол колдуунда бот-өөредилге-биле чедип алган. Ооң бижээн очерктери, чурумалдары, шүлүктери республика солуннарынга арбыны-биле парлаттынып турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында тыва чоннуң Кызыл Шеригге белээ кызыл кошту чедирер төлээлерниң санынга Салчак Көк-Каракович кирип, четкеш келген соонда, ооң очерктери, шүлүктери республика солуннарынга парлаттынган.

Монгуш Наадымович Люндуп — Чөөн чүктүң ажылчын чоннарының Коммунистиг университедин доскааш, «Шын» солуннуң харыысалгалыг секретарынга ажылдаан. Совет журналистериниң болгаш техниктиг ажылдакчыларының, бирги ээлчегде Федор Иванович Чи Шу Линиң деткимчези, дузазы-биле Монгуш Наадымович «Шын» солунну чедиишкинниг удуртуп турган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның кызыл кошту чыырынга идепкейлиг ажылды чорударының бодунуң үлегери-биле, могаг-шылаг чок ажылы-биле улуг үлүг-хуузун киирген. Чаа-Хөл кожууннуң Кызыл-Даг сумузунга чурттап чораан ачазы Наадым ирейниң аалынга турган бодунуң шилиндек беш аъдын белек кылдыр чорудуп берген. Ол амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир «Шын» солуннуң көдээ ажыл-агый килдизин удуртуп келген.

Үе болгаш кижилер

Тываның экономиказының өзээ болуп турган мал, чер ажылын сайзырадырынга ооң киирген үлүү улуг.

Валерий Севилбаевич Шаравии — Россияның Журналистер эвилелинге бир дугаар кирген тыва журналист. Партияның Дээди школазының журналистика салбырын доосказ, теле-радио-күркомитединиң даргазының оралакчызынга, ооң дараазында «Шын» солуннуң кол редакторунга хөй чылдарның дургузунда ажылдаан.

Оюн Оюнович Самбый-оол — каяа-даа өөренмээн, ынчалза-даа Тываның шывырак очулдурукчуларының болгаш «Шын» солуннуң дээре дээн макетчиктериниң бирээзи чораан. Алызында төрүмелинден салым-чаяанныг кижилер өртемчейге бодараар чүвелер деп ону көргеш, магадаар чордум.

Салчак Сотпаевич Лопсан деп хоочун журналист болгаш эртемден кижи-биле кады бо солуннуң редакциязынга элээн чылдарда ажылдааш, томаанныг, угаанныг, дузааргак болгаш аажок ак сеткилдиг ол журналистен хөй чүүлдерни билип алган мен.

Тываның база бир хоочун журналистериниң бирээзи Байкара Дамчаевич Хөвеңмей мензээ болгаш өске-даа журналистерге байлак дуржулгазын, билиин дамчыдып бергенин онзалап демдеглээр бодаан мен.

«Кызыл тараачын» солуннуң салгакчызы, «Тувинская правда» солуннуң ол үелерде редакциязы, журналистери мени тыва дылдан орус дылче материалдарны очулдурарынга өөредип каан.

Бо сактышкынымны доозуп тура, мында ады кирген журналистер тыва журналистикага амыдыралчуртталгазын бараалгаткан болгаш дыка хөй журналистер болгаш корреспондентилерниң башкылары. Мен база оларны башкыларым деп санаар мен, ынчангаш оларның чырыткылыг тураскаалынга мөгеер мен. Олар, оларның өөреникчилери дыка хөй тыва журналистерге парлалга ажылының чажыттарын, аргаларын дамчыткан, оларның өөреникчилериниң өөреникчилери безин республиканың хоочун журналистери боол турарлар. Ынчангаш республиканың журналистеринге чогаадыкчы чедиишкиннерни күзээр-дир мен.

Алексей ДУГЕРЖАА,
хоочун журналист.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Республиканың күрүнениң «Бойдус» албан черин эде адаарының дугайында

2008 чылдың январь 31 №34 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың ноябрь 7-де «2015 чылга чедир үеде Тыва Республикада девискээр ужур-дузалыг онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң хөгжүлдезиниң болгаш оларны таарыштыр тургузарының Схемазын бадылаарының дугайында» №1002 доктаалын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Республиканың күрүнениң «Бойдус» албан черин «Тыва Республиканың онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң талазы-биле дирекция» республиканың күрүнениң албан чери кылдыр эде адаар.

2. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының яамызы, Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызы республиканың күрүнениң «Бойдус» албан черин «Тыва Республиканың онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң талазы-биле дирекция» республиканың күрүнениң албан чери кылдыр эде адааны-биле холбашкан чогуур юридиктиг хөделиишкиннерни чорударын боттандырар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

4. Бо доктаалдың контролюн Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргитке дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың күрүнениң «Артыш» каттышкан бүдүрүлгезин тургузарының дугайында

2008 чылдың январь 31 №35 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың республика бюджединиң чарыгдалдарын чогумчадыр сорулга-биле база 2002 чылдың ноябрь 14-те «Күрүнениң болгаш муниципалдың каттышкан бүдүрүлгелериниң дугайында» №161-ФХ Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың күрүнениң «Артыш» каттышкан бүдүрүлгезин тургузар.

2. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги яамызы:

Тыва Республиканың күрүнениң «Артыш» каттышкан бүдүрүлгезиниң тургузукчузу болур;

Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээзи-биле Тыва Республиканың күрүнениң «Артыш» каттышкан бүдүрүлгезин тургузар талазы-биле чогуур юридиктиг болгаш организастыг хөделиишкиннерни боттандырар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Чазааның Аппарадынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның чанында күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязын тургузарының дугайында

2007 чылдың июль 12 №724 Кызыл хоорай

Тыва Республикага күрүнениң аныяктар политиказының адырында күрүне башкарылгазының болгаш күрүнеден эргелеп-башкарылганың база аныяктар политиказының талазы-биле күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазының үре-түңнелдиин бедидер сорулга-биле, Тыва Республиканың 1999 чылдың август 17-де (2004 чылдың июнь 3-те эдилгелиг) «Тыва Республиканың күрүнениң аныяктар политиказының дугайында» №316 Хоойлузу-биле дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның чанында күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязын тургузар.

2. Мында капсырган Тыва Республиканың күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының составын болгаш ооң Дүрүмүн бадылаар.

3. Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың декабрь 1-де «Тыва Республиканың Чазааның чанында аныяктар политиказының талазы-биле Ведомстволар аразының харылзаштырылга чөвүлелин тургузарының дугайында» №1345 доктаалын күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 12-де №724 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның чанында күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязының дугайында

ДҮРҮМ

I. Нийти чүүлдер

1.1. Тыва Республиканың Чазааның чанында күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле Ведомстволар аразының комиссиязы (моон ыңай – комиссия дээн) болза, аныяктарның эргелерин камгалаар адырда күрүне политиказын боттандырар талазы-биле сонуургалдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус черниң бот-башкарылга органнарының хөделиишкиннерин дугуруштурар сорулга-биле тургустунган харылзаштырар орган боол турар.

1.2. Комиссия бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын болгаш Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгазын, база ол ышкаш бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

II. Комиссиязының кол-кол сорулгалары

Комиссияның кол-кол сорулгалары болза:

күрүнениң аныяктар политиказын боттандырарынга сонуургалдыг күрүне эрге-чагыргазының органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының хөделиишкиннерин дугуруштурарын хандырар;

Тыва Республикага аныяктар политиказын деткииринче угланган республика программаларын ажылдап кылырының болгаш боттандырарының айтырыгларының талазы-биле саналдар киирер;

аныяктар политиказының адырында эртем болгаш социалогтуг шинчилелдер организастаар болгаш эрттирер талазы-биле сүмелерни белеткээр;

күрүнениң аныяктар политиказының боттандырары-биле холбашкан ажыл-чорудулгалыг специалистерни тускай белеткээр болгаш билиин бедидер айтырыглар талазы-биле саналдарны ажылдап кылыр;

Тыва Республиканың күрүнениң эрге-чагырга органнарынга саналдарны болгаш аналитиктиг материалдарны база ол ышкаш республикага күрүнениң аныяктар политиказын боттандырар айтырыглар талазы-биле тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелерни белеткээр;

республикада аныяктарның байдалының дугайында Тыва Республиканың Чазаан үргүлчү информастаар.

3. Комиссияның хүлээлгелери болгаш эргелери

3.1. Комиссия аңаа даасан сорулгаларны күүседиринге дараазында хүлээлгелерни боттандырар:

а) республикага күрүнениң аныяктар политиказын тайылбырлаар болгаш пропагандалаар ажылды организастаар;

б) аныяктар хүрээлеңинде багай чүүлдер-биле тулчуушкунче угланган хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш Тыва Республикада аныяктарның байдалының комплекстиг анализин хандырар.

3.2. Аңаа даасан хүлээлгелерни боттандырар кызыгаарында Комиссияның эргелери болза:

күрүнениң аныяктар политиказының угланыышкыннарының талазы-биле Тыва Республиканың Чазаанга, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга, база ол ышкаш Тыва Республиканың Чазааның шиитпири негеттинип турар өске-даа айтырыглар талазы-биле доктааткан чурум езугаар саналдарны белеткээр;

комиссияның баш миннип харыылаар айтырыгларынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының саналдарын сайгарып көөр;

доктааткан чурум езугаар, бодунуң баш миннип харыылаар айтырыгларының кызыгаарында, республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарындан, тус черниң бот-башкарылга органнарындан, албан черлеринден болгаш организациялардан материалдарны болгаш информацияны негээр болгаш алыр;

эргежок чугула апарганда Комиссияга сайгарып көөрү-биле киирген айтырыгларны ажылдап көөрүнге эксперттерни болгаш консультантыларны доктааткан чурум езугаар киириштирер;

Комиссияның баш миннип харыылаар айтырыгларынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле аналитиктиг болгаш эксперт ажылдарын кылырынга күрүне органнарында болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарында, албан черлеринде, организацияларда болгаш бүдүрүлгелерде ажылдап турар чамдык эртемденнерни болгаш специалистерни, эртем албан черлерин күштүг боол турар хоойлужудулгага дүүштүр Комиссияның ажылынга киириштирер;

республикада аныяктарның берге айтырыгларын сайгарып көөрүнге конференцияларны, дискуссияларны болгаш өске-даа хемчеглерни организастаар;

аныяктар политиказының айтырыгларының талазы-биле бодунуң хуралдарынга республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының албан-дужаалыг кижилерин дыңнаар;

республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарының оларның баш миннип харыылаар айтырыгларынче кирип турар айтырыглар талазы-биле Комиссияның шиитпирлерин күүседип турарын контрольдаар.

4. Комиссияның составы

4.1. Комиссияның составын Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Улуг Хуралының төлээлеринден, яамыларның, ведомстволарның болгаш Тыва Республиканың өске-даа организацияларының удуртукчуларындан тургузар болгаш Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

4.2. Комиссияның составынга күрүне эрге-чагыргазының өске-даа органнарының, эртем болгаш хөй-нийти организацияларының төлээлерин чөвүлээр эргелиг киирип болур.

4.3. Комиссияның ажыл-чорудулгазын Комиссияның даргазы удуртур (моон ыңай – даргазы дээн). Ол Комиссияның ажыл-чорудулгазының кол-кол угланыышкыннарын тодарадыр. Даргазы чаңгыс оралакчылыг болур.

4.4. Даргазы болза:

- комиссияның составын доктаадыр;
- Комиссияның ажылын нийти удуртур;
- хүлээлгелерни Комиссияның кежигүннериниң аразынга хуваар;
- Комиссияның ажылчын бөлүктериниң составын доктаадыр;
- Комиссияны тургузарының, эде организастаарының болгаш дүжүрериниң дугайында, база ол ышкаш Комиссияның ажыл-чорудулгазының чылдың түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Чазаанга илеткээр;
- Комиссияга даасан сорулгаларны күседири дээш тускай харыысалгалыг болур.

4.5. Комиссияның харыысалгалыг секретары болза:

- Комиссияның хуралдарын белеткээрин организастаар;
- Комиссияның ажылының планын, ооң хуралдарының хүн айтырыын белеткээрин хандырар, Комиссияның хуралдарынга материалдарны болгаш шиитпирлерни белеткээрин организастаар;
- Комиссияның кежигүннеринге Комиссияның хуралдарын эрттирер хүнүнүң, чериниң болгаш үезиниң дугайында база Комиссияның хуралын эрттирер хүнге чедир 15 ажылчын хонуктан орайтатпайн, хүн айтырыынче кирген айтырыглар дугайында информастаарын хандырар;
- баш миннип харыылаар айтырыгларынга хүн айтырыында кирген айтырыглар хамаарыжыр сонуургалдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының Комиссияга киирген Комиссияның хуралынга белеткээринге херек материалдарны, Комиссияның хуралын эрттирер хүнге чедир 5 ажылчын хонуктан орайтатпайн, алыр;
- Комиссияның даргазының азы ооң оралакчызының даалгазы-биле өске-даа хүлээлгелерни күүседир.

4.6. Комиссияның кежигүннери болза:

- Комиссияның даргазынга Комиссияның ажылының планының, Комиссияның хуралдарының хүн айтырыының талазы-биле болгаш Комиссияның хуралдарынга айтырыгларны сайгарар чурум талазы-биле саналдарны киирер;
- Комиссияның хуралдарынга материалдар белеткээринге, база ол ышкаш Комиссияның хуралдарының шиитпирлер төлевилелдерин белеткээринге киржир;
- Комиссияның хуралдарынга киржир, көрүп турар айтырыгларны сайгарып чугаалажырынга болгаш шиитпирлер хүлээринге киржир;
- Комиссияның хуралынга киржип шыдавас болза, ол дугайында баш удур Комиссияның харыысалгалыг секретарынга дыңнадыр.

5. Комиссияның ажылының чуруму

5.1. Комиссияның хуралдарын квартал санында Комиссияга хүлээп алган болгаш даргазының доктааткан планынга дүүштүр эрттирер.

5.2. Комиссияның хуралдарын эрттирер черин болгаш чурумун даргазы доктаадыр болгаш ол дугайында Комиссияның кежигүннеринге ээлчеглиг хуралды эрттиреринге чедир бир неделядан орайтатпайн,, дыңнадыр.

5.3. Комиссияның хуралдарынга Комиссияның кежигүннери болгаш чалаттырганнар киржир.

5.4. Комиссияның кежигүннери ооң ажылынга солуттурар эрге чок хөй-нийтичи эгеге киржир.

5.5. Бир эвес Комиссияның кежигүнү хуралга киржип шыдавас болза, сайгарып чугаалажып турар айтырыглар талазы-биле бодунуң саналын бижимел хевирге илереткеш, киирип болур.

5.6. Комиссияның хуралы, бир эвес аңаа ооң составының үштүң ийи кезиинден эвээш эвези бар болза, ынчан бүрүн эргелиг болур.

5.7. Комиссияның хуралының хүн айтырыының төлевилелин даргазы доктаадыр. Комиссияның хуралының хүн айтырыының төлевилелинге хуралга сайгарып көөрү-биле саналдаан айтырыгларны киирер, илеткел кылыр, база хуралдың хүн чурумунуң айтырыгларының талазы-биле материалдар база шиитпирлер төлевилели белеткеп турар Комиссияның кежигүннериниң фамилияларын айтыр.

5.8. Комиссияның хуралдарынга Комиссияның кежигүннериниң саналдааны-биле немелде айтырыгларны киирип болур.

5.9. Комиссия бодунуң актыларын протокол шиитпирлери хевирлиг кылдыр хүлээп алыр, аңаа даргазы ат салыр, а ол чокта – дарганың оралакчызы болгаш Комиссияның харыысалгалыг секретары адын салыр.

5.10. Комиссияның сүмелериниң төлевилелдерин болгаш шиитпирлерин бүрүнү-биле азы пунктулар аайы-биле бадылап болур.

5.11. Комиссияның сүмелерин болгаш шиитпирлерин, бир эвес Комиссияның хуралында киржип турар Комиссияның кежигүннериниң нийти санының чартыындан эвээш эвес кижи олурган болза, ынчан хүлээп алган деп санаар.

5.12. Комиссияның кежигүннери Комиссияның хүлээп алган шиитпири-биле чөпшээрешпээн таварылгада, олар бодунуң саналын бижимел хевирге илередип болур, ону Комиссияның протоколунга албан кожар.

5.13. Эргежок чугула апарганда Комиссияның бодунуң баш миннип харыылаар айтырыгларының хемчээлинде хүлээп алган шиитпирлерин, доктааткан чурум езугаар Тыва Республиканың Чазааның нормативтиг-эрге-хоойлу актылары кылдыр долдуруп болур.

5.14. Чугула таварылгаларда, Комиссияның шиитпирлерин республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынче болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарынче Комиссияның хуралдарының протоколундан ушта бижилге хевирлиг кылдыр чорудар.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 12-де №724 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның чанында күрүнениң аныяктар политиказының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының

СОСТАВЫ

А.П.Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, даргазы;

П.А.Морозов — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды, даргазының оралакчызы;

А.М.Ооржак — Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде эргелелинде килдис начальнигиниң оралакчызы, харыысалгалыг секретары;

В.Э.Байкара — Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыдының оралакчызы (дугуржулга-биле);

Л.Л.Волгина — Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы (дугуржулга-биле);

З.Ю.Доржу — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады (дугуржулга-биле);

К.К.Куулар — Кызыл хоорайның мэриязының аныяктар политиказының болгаш спорт талазы-биле комитеттиң даргазы (дугуржулга-биле);

О.Д.Куулар — Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы;

О.Д.Куулар — Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының аныяктар болгаш сайгарлыкчы чорук талазы-биле специализи (дугуржулга-биле);

А.Л.Лопсан — «Ипотека болгаш чурттаалга оран-сава чээлизиниң талазы-биле агентилел» ККБ-ниң директору (дугуржулга-биле);

В.В.Нагорный — Кызылдың уран чүүл училищезиниң директору (дугуржулга-биле);

А.Б.Свинцов — Тыва Республиканың тудуг, чурттаалга болгаш коммунал ажыл-агыйының сайыды;

А.А.Стороженко — Тываның күрүне университединиң кижизидилге ажылының талазы-биле проректор (дугуржулга-биле);

О.Н.Суван-оол — Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

П.М.Тапышпан — Кызылдың педагогика колледжизиниң директору (дугуржулга-биле);

А.М.Юй — Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдиң директору.

Чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органнары таварыштыр транспорт хериксели алган транспорт херекселдериниң ээлериниң хамааты харыысалгазын медицинаның албан камгалалының дугуржулгазының талазы-биле камгалал шаңналдарының компенсациязын инвалидтерге төлеп бээриниң Чурумнарын бадылаарының дугайында

2008 чылдың февраль 7 №50 Кызыл хоорай

2002 чылдың апрель 25-те «Транспорт херекселдериниң ээлериниң хамааты харыысалгазының албан камгаладылгазының дугайында» №40-ФХ Федералдыг хоойлунуң 17-ги чүүлүнге (Россия Федерациязының Хоойлужудулгазының чыындызы, 2002, №18, 1720 чүүл), Россия Федерациязының 2005 чылдың август 19-та «Чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органнарын таварыштыр транспорт херекселдерин алган инвалидтерге төлевирлерни акша-ландырарынга көрдүнген акша-хөреңгилерни чарыгдаар болгаш учеттаар чурумунуң, транспорт херекселдериниң ээлериниң хамааты харыысалгазының албан камгаладылгазының дугуржулгазының талазы-биле камгалал шаңналдар компенсациязының дугайында» №528 доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Мында капсырган Чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органнары таварыштыр

транспорт херексели алган транспорт херекселдериниң ээлериниң хамааты харыысалгазын медицинаның албан камгалалының дугуржулгазының талазы-биле камгалал шаңналдарның компенсациязын инвалидтерге төлеп бээриниң Чурумнарын бадылаар.

2. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезин Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың февраль 7-де №50 доктаалы-биле бадылаан

Чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органнары тавараштыр транспорт херексели алган транспорт херекселдериниң ээлериниң хамааты харыысалгазын медицинаның албан камгалалының дугуржулгазының талазы-биле камгалал шаңналдарның компенсациязын инвалидтерге төлеп бээриниң ЧУРУМУ

1. Бо Дүрүмнер чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органнары тавараштыр транспорт херекселдерин алган инвалидтерге төлевирлер чурумун, транспорт херекселдериниң ээлериниң хамааты харыысалгазының албан камгаладылга дугуржулгазының талазы-биле камгалал шаңналдарын компенсациялаар чурумну (моон ыңай – компенсациялар дээн) доктаадып турар.

2. Компенсацияларны Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр транспорт херексели-биле халас азы чиигелделиг байдалдарга (инвалидтиң халас алыр эргелиг транспорт херекселиниң өртээн киир санааны-биле алган транспорт херекселин алганда) транспорт херексели-биле хандыртынган инвалидтерге (ооң иштинде инвалид уругларга база) бээр.

3. Транспорт херекселинге эргелиг кижи ону ажыглап турар байдалда, база транспорт херекселдериниң ээлэериниң хамааты харыысалгазының албан камгаладылгазының дугуржулгазында айыттынган чаңгыстан көвей эвес чолаачыга компенсацияны бээр (моон ыңай – дугуржулга дээн).

4. Компенсацияны доктаадырының дугайында билдириишкинни инвалид кижи азы инвалид уругнуң хоойлу-биле төлээлеттирген кижизи, инвалид уругнуң чурттап турар чериниң аайы-биле муниципалдыг тургузугнуң чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органынче киирер.

Билдириишкинге:

а) транспорт херекселиниң ээзиниң хамааты харыысалгазының албан камгаладылгазының камгаладылга полизиниң хоолгазын;

б) дугуржулга-биле камгалал шаңналын төлээриниң дугайында квитанцияның хоолгазын;

в) инвалид кижиниң азы инвалид уругнуң хоойлу-биле төлээзиниң адында бижээн транспорт херекселиниң паспортунуң хоолгазын капсырар.

5. Компенсация доктаадырының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың чурттакчы чоннуң социал камгаладылга адырында төлээлеттирген органы билдириишкинни бүгү-ле херек документилери-биле кады киирген хүнүнден эгелеп 15 хонуктан орайтатпайн, хүлээп алыр.

6. Компенсацияны доктаадырындан ойталаан таварылгада чогуур шиитпирни (бижимел хевирге) ону хүлээп алган хүнүнден эгелеп 10 хонук хуусаа дургузунда инвалид кижиге азы инвалид уругнуң хоойлу-биле төлээзинге, ойталаанының чылдагаанын болгаш шиитпирни хомудап болурунуң чурумун айыткан шиитпирни чорудар, ооң-биле бир деңге шупту киирген документилерни эгидер.

7. Өй-шаанда албааны доктааткан компенсациязын инвалид кижиге азы инвалид уругнуң хоойлу-биле төлээлеттирген кижизинге төлеп бээрде, компенсацияны доктааткан хүнүнден эгелеп 3 чылдан көвей эвес хуусаада, ону алырының дугайында дамчытканда төлеп бээр.

8. Инвалид кижиге азы инвалид уругнуң хоойлу-биле төлээлеттирген кижизинге компенсацияны төлеп бээрде, оларның төлеп кааны дугуржулга-биле тодараттынган камгалал шаңналындан 50 хуу хемчээлге төлеп бээр.

9. Компенсацияны алыр эргелиг кижилерге ону төлеп бээрин болза, компенсацияны доктааткан ының дугайында шиитпирни хүлээп алган хүнден эгелеп 30 хонуктан орайтатпаан хуусаада хары угда почта-биле дамчыдып бээр азы ол кижилерниң (оларның күзели-биле) банкыда агар санынче шилчидип бээр.

10. Чурттакчы чоннуң социал камгаладылга органының бурузу-биле албаан компенсацияны төлээр хуусаазы кызыгаар чок болур.

11. Компенсацияларны төлээринге чарыгдалдарның акшаландырыышкынын Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде талазы-биле федералдыг албанның шилчиткени Компенсациялар фондузунда көрдүнген федералдыг бюджеттиң күсели-биле боттандырар.

12. Компенсацияны Тыва Республиканың чурттакчы чоннуң социал камгаладылга адырында төлээлеттирген күүсекчи органы, инвалид кижиниң (инвалид уругнуң) чурттап турар чериниң аайы-биле доктаадыр.

13. Компенсацияны доктаадырының болгаш төлээриниң айтырыгларының талазы-биле чаргыларны Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар шиитпирлээр.

Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирер дугайында

2008 чылдың февраль 7-де №53 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 11-де №534 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының дугайында Дүрүмге болгаш ооң структуразынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 2-ги пунктузунуң ийиги абзацында «(моон ыңай – Агентилел дээр)» деп сөстерниң соонга «, «Тыва Республиканың Онза камгалалдыг бойдус девискээрлериниң талазы-биле дирекция» Республиканың күрүнениң албан чери (моон ыңай – «ОКБД талазы-биле Дирекция» РКА-зы дээн)» дээн сөстерни немээр;

2) 5.11.11. иштики пунктуда «болгаш Тыва Республиканың» деп сөстерни «болгаш Россия Федерациязының» дээн сөстер-биле солуур;

3) 5.11 пунктуну дараазында уткалыг 5.11.19, 5.11.20, 5.11.21, 5.11.22 иштики пунктулар-биле немээр:

5.11.19. радиоактивтиг бүдүмелдерниң күрүне учедунуң болгаш контролюнуң системазының кызыгаарында республиканың девискээринге радиоактивтиг бүдүмелдерни учеттаар болгаш контрольдаар;

5.11.20. Тыва Республикада үндезин биче санныг чоннуң (Тожу тываларының) чурттап турар чериниң үндезин хүрээлеңин болгаш чаңчылчаан амыдыралын организастаар болгаш камгалаарын хандырар;

5.11.21. ниитиге нептерээн ажыктыг казымал байлактарны геологтуг шинчилээринге болгаш дилеп тыварынга, база ол ышкаш Тыва Республикага ажыктыг казымал байлактар дилеп тывары-биле холбашпаан сорулгаларга чер иштиниң участоктарын ажыглаар эргени бээр;

5.11.22. доктааткан чурум езугаар Дириг амытаннар делегейин камгалаар болгаш ажыглаар адырда Россия Федерациязының күрүне эрге-чагыргазының органнарының бүрүн эргелеринден аңгыда, аңнаашкынның болгаш балыктаашкынның объектилеринге хамаарыштырбаан дириг амытаннар делегейиниң объектилерин тыварынга база оларны ажыглаарынга лицензияны (чөпшээрелди) бээр;»;

4) 6-гы пунктуну дараазында уткалыг 6.6 пункту-биле немээр:

«6.6. долгандыр турар хүрээлең камгалалының адырында хоойлужудулганы хажыткаының түңнелинде долгандыр турар хүрээлеңге чедирген хораның орнун тургузарының дугайында негелде киирер;».

2. Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының структуразын капсырылга езугаар чаа эдилге-биле бижиир.

3. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парладыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың февраль 7-де №53 доктаалынга капсырылга

Тыва Республиканың Бойдус курлавырлары болгаш экология яамызының СТРУКТУРАЗЫ

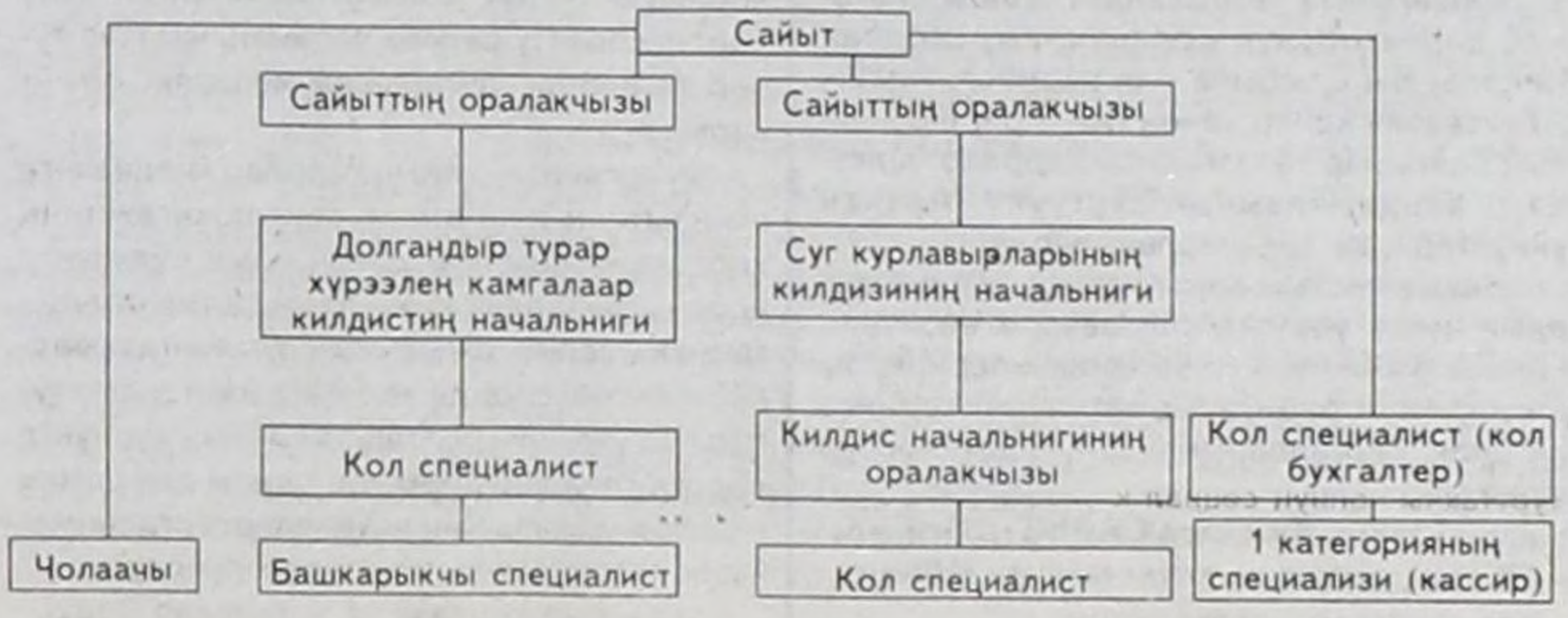

Тыва Республиканың Россияның эртем хүнүнге тураскааткан хемчеглерни эрттирериниң дугайында

2008 чылдың февраль 7-де №54 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 2008 чылдың февраль 1-ден 15-ке чедир Тыва Республикага Россияның эртем хүнүнге тураскааткан хемчеглерни эрттирер:

2. Мында капсырган:

Тыва Республикага Эртем хүннерин белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитеттиң составын;

Тыва Республикага Эртем хүннерин белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң планын бадылаар.

3. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы Тыва Республикага Эртем хүннерин эрттиреринге чарыгдалдарны төлээрин хүн бүрүнүң акшаландырыышкынының күсели-биле чорудар.

4. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, эртем албан черлери болгаш өөредилге албан черлери (дугуржулга-биле) Тыва Республиканың Эртем хүннерин эрттиреринге киржир.

5. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

6. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың февраль 7-де №54 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республикага Эртем хүннерин белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитеттиң СОСТАВЫ

П.А.Морозов — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды, даргазы;

С.О.Ондар — Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының бирги оралакчызы, даргазының оралакчызы;

А.Д.Дүктен-оол — Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының Эртем-практиктиг медицина төвүнүң директору;

С.С.Курбатская — Россияның эртемнер академиязының Сибирьде салбырының Убсунурда делегейниң биосферлиг шинчилелдер төвүнүң директору (дугуржулга-биле);

В.И.Лебедев — Россияның эртемнер академиязының Сибирьде салбырының Тываның бойдус курлавырларын комплекстиг шиңгээдириниң институдунуң директору (дугуржулга-биле);

В.Д.Март-оол — Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң директору (дугуржулга-биле);

С.В.Монгуш — Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының үзүктел чок өөредилге килдизиниң начальниги;

Ю.И.Прохоренко — Тываның күрүне университединиң ректорунуң хүлээлгелерин күүседип турар (дугуржулга-биле);

Р.Б.Чысыма — Россияның көдээ ажыл-агый эртемнериниң академиязының Сибирьде салбырының Тываның көдээ ажыл-агый эртем-шинчилел институдунуң директору (дугуржулга-биле);

Ажып эртери болдунмас күштерниң байдалының түңнелинде үрелиишкинге тавараштыкан Тыва Республиканың орук ажыл-агыйының объектилеринге озал-ондакты катап тургузар ажылдарны акшаландырарынче чоруткан акша-хөреңгиниң курлавырларын ажыглаар Чурумну бадылаар дугайында

2008 чылдың январь 30 №24 Кызыл хоорай

Ажып эртери болдунмас күштерниң байдалының түңнелинде үрелиишкинге таварышкан, Тыва Республиканың орук ажыл-агыйының объектилеринге озал-ондакты катап тургузар ажылдарны үезинде акшаландырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Ажып эртери болдунмас күштерниң байдалының түңнелинде үрелиишкинге таварышкан Тыва Республиканың орук ажыл-агыйының объектилеринге озал-ондакты катап тургузар ажылдарны акшаландырарынче чоруткан акша-хөреңгиниң курлавырларын ажыглаар коштунган Чурумну бадылаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың январь 30-де №24 доктаалы-биле бадылаан

Ажып эртери болдунмас күштерниң байдалының түңнелинде үрелиишкинге таварышкан Тыва Республиканың орук ажыл-агый объектилеринге озал-ондакты катап тургузар ажылдарны акшаландырарынче угландырган, акша-хөреңгиниң курлавырын ажыглаарының ЧУРУМУ

1. Амгы Чурум бойдустуң онзагай байдалында болгаш техногенниг байдалдыг ажып эртери болдунмас күштерниң түңнелинде үрелиишкинге таварышкан Тыва Республиканың орук ажыл-агыйының объектилеринге озал-ондакты катап тургузар ажылдарны акшаландырарынче угландырган акша-хөреңгиниң (моон соңгаар — акша-хөреңги) курлавырын ажыглаарының Чурумун тодарадып турар.

2. Ниити ажыглалдыг регионалдыг автомобиль оруктарын азы Тыва Республиканың муниципалдар аразында оруктарын ажаап тударын харыылап турар керээлиг организациялар, акша-хөреңгини үндүрүп бээриниң дугайында билдириишкинни «Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан черинче дараазында документилерни капсырылгазы-биле киирер;

а) ниити ажыглалдың регионалдыг автомобиль оруктарын азы Тыва Республиканың муниципалдар аразында оруктарны болгаш эт-хөреңги комплекизинге чорудар ажылдарның акшаландырыышкынынга дөзевилел-чагыгны №1 капсырылганың майык-хевиринге дүүштүр;

б) ниити ажыглалдың регионалдыг автомобиль оруктарын азы Тыва Республиканың муниципалдар аразында оруктарны болгаш эт-хөреңги комплекизинге, катап тургузарынга эргежок чугула ажылдарны база дефектилиг даңзыны №2 капсырылганың майык-хевиринге дүүштүр;

в) Тыва Республиканың кожууннарының онза байдалдар талазы-биле комиссиязының хуралының протоколу;

г) ниити ажыглалдың регионалдыг автомобиль оруктарын азы Тыва Республиканың муниципалдар аразында оруктарны болгаш эт-хөреңги комплекизинге чедирген когаралдың дугайында кол медээлерин №3 капсырылганың майык-хевиринге дүүштүр;

д) онзагай байдалдың болганын бадыткап турар документилер (Долгандыр турар хүрээлелдиң мониторингизи болгаш гидрометеорология талазы-биле Тываның республика төвү» ФКБ-ниң берген шынзылгазы);

е) ниити ажыглалдың регионалдыг автомобиль оруктарын азы Тыва Республиканың муниципалдар аразында оруктарны болгаш эт-хөреңги комплекизинге чоруткан ажылдарның өртээниң каттышкан дөзевилел санажылгазын №4 капсырылганың майык-хевиринге дүүштүр;

3. Амгы Чурумнуң 2-ги пунктузунда айыттынган акша-хөреңгини үндүрүп бээриниң дугайында билдириишкинниң капсырылга документилерин, ажып эртери болдунмас күштерниң байдалында хөделиишкиннери соксаан хүнүнден 15 хонуктан орай эвес «Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан черинче киирер.

Айыттынган хуусаазындан озалдап киирген билдириишкинни сайгарып көрбес, амгы Чурумнуң 1-ги пунктузунда айыттынган ажылдарга ажыглаан чарыгдалдарның өртээн эгидип бербес.

4. Ниити ажыглалдың регионалдыг автомобиль оруктарын азы Тыва Республиканың муниципалдар аразында оруктарны болгаш эт-хөреңги комплекизинге озал-ондакты катап тургузарынга чорудар ажылдарны акшаландырарын «Бойдустуң халавының уржуктарын чайладыры» чүүл талазы-биле, бо чылдың автомобиль оруктарын болгаш тудугларын тудар болгаш чаартып кылыр Программада айыттынган сорулгаларның хемчээлинге көрдүнген акша-хөреңгиге дүүштүр «Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан чери боттандырып чорудар.

5. Ажып эртери болдунмас күштерниң байдалының түңнелинде үрелиишкинге таварышкан, Тыва Республиканың орук ажыл-агый объектилеринге озал-ондакты катап тургузар ажылдарны акшаландырарынче угландырган акша-хөреңгини үндүрүп бээрин, Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекизи болгаш харылзаа яамызының айтыышкынынга үндезилеп чорудар.

АРЫГ-ЧААГАЙ ЭРТИНЕ ДЕГ...

(Сактыышкын)

БАШКЫВЫС — ЧЫРЫК ҮЛЕГЕР

Эрткен чүс чылдың орта үези, тодаргайлаарга, 1955 чылдың күзү чүве. Бай-Тайга кожуунга ортумак школа чүгле кожуун төвү Тээлиге турган. Сумулар төптеринге чеди класс дооскаш-ла, улаштыр өөрениири-биле Тээлиге азы Кызылче чоруптар чүве-ле болгай. Ол күзүн Тээли ортумак школазынга сумуларга 7 класс доскан хөй-ле кижи чыглып келдивис. Бисти школаның директору Чүдүк башкы уткуп алды. Ол ортумак дурт-сынныг, тырың мага-боттуг, калбаксымаар арынныг, кылын эриннеринде хүлүмзүрүг чайнап чоруур, кончуг топтуг-томаанныг, хып дээн аныяк эр болду. Бисти чыскаагаш, хамык байдалды таныштыргаш, интернатка чыттырып каан.

—Аңгы-аңгы сумулардан келген болгаш таныштас, билишпес силер. Ынчангаш таныжылга, найырал кежээзи эрттирер бис — деп, директорувус чугаалады.

Чүдүк башкы дошпулуур, гармошка ойнап, ырлап, танцылап, сула чаңнаарга, бис ол кежээ магалыг ойнап-хөглеп, таныжып, дыштанып алдывыс. Кежээни тарадып тургаш, даарта дүжүт ажаап чоруптарывысты сагындырды. Шуй, Дөң-Терек, Кызыл-Дагдан келген өөреникчилер Молотов аттыг колхозка баар болдувус.

Даартазында машиналарга олурупкаш, чоруптувус. Кызыл-Даг дөзүнде бригадага колхоз даргазы Сундуй-оол даргага директорувус хүлээдип, адавыс дег сагыш човап, чагыын берди. Бригадиривис узун, шыырак эр Авырал болду. Ынчан комбайн деп чүве чок. Тарааны хол кадыыры-биле кезер. Тавычалап, моожалааш, шаңче дажыыр турган. Ол ажылдарны кылып билир бис, чүге дизе 16, 17, 18-даа хар чеде бергеннеривис бар. 1-ги класска чеди, сес, тос, он-даа харлыында өөренип эгелээр чүве болгай. Директорувус чадаг-тергезин мунупкаш, биске солуннар эккеп халдып кээр. Бригадада «кызыл-өгде» номнарны сүмелеп, беседалар кылып бээр турган. Кежээлерде артып калгаш, «кызыл өгге» оюннар организастап, ыры-шүлүк, тывызыктаарынга маргылдаалар эрттирип-эрттирип, орайтай бээрге, караа чырып турар чадаг-тергезин мунупкаш, чаныптар.

Сумулар аайы-биле концерттер үндүрүп, чижип, кожамыктаар бис. Бир ынак маргылдаавыс—хүреш. Аңаа Авырал, Сундуй-оол, Миша, Володя (сөөлүнде барып генерал болган Владимир Бораевич) олар шүүп, үжүүрлежир.

Бистиң аравыска Запорожец деп башкывыс база турган. Оолдар-биле үележир, хүрежи-даа бээр. Бир катап хол кадыыры-биле биче эргээн одура шаап алгаш, бисти девидеткен. Оозун Кызыл-Даг суурдан Чеснокова эмчи шарып берген. «Чана бер» дээрге, ынавас. Солагай холун өрү көдүрүп алгаш, күзээн.

Бригадавыска каттырынчыг солун чүүлдер бо-ла болгулай бээр. Бир катап директорувус чедип келгеш көөрге, оолдарывыс арыкта суг кыдыында шөйлүгүлеп чыткылапкан, аастарын соок суг-биле чайып төккен, падын бараан чытканнар. Чүү болганыл дээрге, бышкан кызыл перецти бот-боттарынга бербес дээш, мурнун былаажып, аастарын долдур тырыпкаш, дайнап, үңгүпкен болган. Ону ырак эвесте колхозтуң огород кадарчызы Артаваның оглу Халбый хөк бодап, карманнарын долдур чыып алгаш, оолдарга хунааштырып, «эвээш пирогилер эккелдим» деп алгырып, оларны кызаңнадыр чаңгыстап стол кырынче октаарга, ону аксынче будунге супкан кижи-ле аксын дуй тутпушаан, арыкта сугже маңнап турган. Ол үеде директорувус бо халдып келген. Ужурун билип каапкаш, тараа саваңының кырынга чуглуп, каттырып шаг болган. Чүдүк башкывыс оон чугаалады:

—Силерниң бригада ажылдап-даа, хөглеп-даа шыдаар-дыр. Ажаар шөлүңер тараазы дооступ тур. Чидириг чок. Дүжүт эки. Кожаңарда ийиги бригаданың ажаар шөлү доозулбайн, озалдап тур. Ынчалза-даа оларның силерни ашкан чүүлү база бар болдур ийин. Ону дыңнааш, кайгай берген тур бис. Директорувус каткызын туттунуп чадай-чадай, уламчылады:—Чем чиир талазы-биле силер аштырган-дыр силер. Кожаларыңар бир хлебти үш одура кескеш, үш кижи чиир улус-тур. Ынчангаш ол бригаданы «үш кезер хлеб бригадазы» дээр. Ынчалза-даа олар ажылын доозуп чадап каан. Силерден дуза дилеп турар-дыр. Чөпшээрежир силер бе?

—Чөпшээрежир бис—диштивис. Ынчаар эп-найыралдыг, оюн-баштак, хөглүг ажылдап, колхозтуң тараазын ажаашкан бис. Ол ажыл-ишке бот-боттарывыс чоок билчип, найыралдажы берген бис. Чамдык эш-өөрүвүс ол күстен эгелээш, боттарының ханы, чараш ынакшылын ужуктап, бүгү назынында кады чурттаар эштерин тып, школаны эгин-кожа доскаш, өг-бүле тудуп, аас-кежиктиг амыдыралды уламчылаан. Чүдүк башкывыс ону ынчан-на угаап-билип, ужукталган ынакшылды сагыш-сеткилинден деткип, алгап-йөрээп чораанын бистер, ооң өөреникчилери ам-даа сактып чугаалажыр бис.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫ КӨРГЕНИВИС

Бо база-ла Чүдүк башкының ачызында болган. Тос класска өөренип турувуста, часкы дыштанылга эгезинде директорувус бисти класска чыып алгаш, мындыг сүме кылды. Школага одаар токпак ыяш белеткээри-биле тайгага чеди хондур ажылдааш, ооң акшазы-биле чайын Кызылче экскурсиялаар. Шилилге бистиң клазывыска таварышкан. Башкывыстың сүмезинге каттыжып, деткээн бис.

Ак-Хем тайгазынга клазывыс башкызы Людмила Евгеньевна Моксичева-биле бисти арттырып каарга, аңаа неделя дургузунда 400 кубометр ыяшты белеткээн бис. Өглерге өскен улус соокту-даа, өл-шыкты-даа тоовас бис, а Волга чурттуг аныяк кыс башкывысты кээргеп турдувус. Ынчалза-даа ол бистен дудавас эрес-кежээ, хөглүг-баштак кижи болган. Ооң ол шынарларын эскергеш, ону ВЛКСМ Тыва обкомунуң секретарынга депшиткени аңаа улуг бүзүрел-дир. Кежээлерде часкы чыварны-даа тоовас, улуг от ужуткаш, одаг долгандыр олурупкаш, хөөрежип, баштактанчып ырлажып, танцылап турганывыс уттундурбас.

Ынчан директорувус интернат складындан бир аай өңнүг хаактап кедер хөйлең, чүвүр-биле бисти хепкергеш, муңгаштап каан чүък сөөртүр машинага олурткаш, боду кабинага чолаачы-биле кады олурупкаш, Кызылче хапкан. Эрги Шагаан-Арыгга ийи каът бажыңны бир-ле дугаар көргеш, магадаанывысты канчаар ону! Кызылга чедир орукка шупту билир ырларывысты чиртиледир ырлаштывыс. Кызылга келгеш, Пионерлер бажыңы деп ийи каът бажыңга хонуп турдувус. Ынчан июнь айның ийиги чартыы, Кызылдың ногаан чаражын магадап, Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейин хөлчок-ла сонуургадывыс. Бир эживистиң кепка бөргүнүң хаваа музей делгүүрүнүң шилинге дээптерге, «думчуу-биле үскен деп кыжыраан-даа улус бар. Хөгжүм-шии театрынга концерт көргеш,адыштарывыс кызыдыр часкап алган бис. Ол хүннер, ынчангы Кызыл бүгү назынывыста уттундурбас болуп арткан.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ДЕЛГЕМ ОРУУНЧЕ...

Ортумак школаны доозуп, аттестат алганы байырланчыг үени кым-даа утпас. Чүдүк башкывыстың ол кежээ чагыг сөстеринден уян сеткилдиг уругларывыс ыглажып турган чүве. Борис Баадаңовичиниң чагыгларын бүгү назыда ыдыктыы-биле сагып чор бис. Эп-найыралдыг, бот-боттарынга дузалажыр, чаңгыс өг-бүлениң төлдери дег эдержип, чурттаар, ыяап-ла тускай эртем, мергежилдиг, кандыг-даа күш-ажылдан далдаравас, чедер дээн сорулгазын кызып чорааш чедип ап, шудургу, соруктуг болурун ол бистерге катап-катап чагаанын кажан-даа утпас бис. Башкывыстың ада сагыш салып чораан чагыгларын күүседип, шуптувус тускай мергежилдиг чонувус аразынга багай эвес чурттап келдивис.

Доозукчу кежээвиске директорувус өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдаларын хүлээп алыр комиссия даарта Кызыл-Мажалыкка чедип келир деп дыңнадыпкан. Ынаар бүдүн класс – 22 кижи коллективтии-биле баар деп шиитпирледивис. Даартазында Чүдүк башкывыс чүък машиназы тып эккелген. Аңаа олурупкаш, Барлык хемниң кыдыынга кээривиске, Барлыктың суу дажый берген. Шуут-ла кызыл божа! Машина ынаар чеңгиир ужур чок. Сүзүп кежер деп дугуруштувус. Хептеривис дагдынгаш, оолдар, уруглар аралаштыр четтинчипкеш, сүзүп-ле кирдивис. Суг чоорту дискек кара, дөңмек ортузу, курлак, колдук алды чедир көдүрлүрге, уруглар платьелерин көдүрзе-көдүрзе, эгиннеринге чедир көдүрүп, алгыржып, кышкыржып чорза-даа, менди-чаагай кежип келдивис. Директорувус бис-биле холун чайып байырлашкаш, машинага олурупкаш, дедир чаныпты. Кызыл-Мажалыкка кылаштажып чедип келгеш, элээн каш хонукта шылгалдалар эртип, шуптувус өөредилге черлеринче кирип шыдапкан бис.

Ол үеде Кызылга дээди өөредилге чери чүгле башкы институду турган. Тывадан дашкаар өөренип чоруур дээрге, акша-төгерик, идик-хеп аймаа берге турган, чүге дизе, бистер колхозчулар ажы-төлдери бис. А колхозка ажылдаарга, акша бербес, ажыл хүнү («трудодень») санааш, чыл төнчүзүнде тараа, картошка-биле төлээр. Алган тараазын соктап чип, каш малының эът, сүдү-биле амыдырап-чурттаар үе турган.Мал-маганның хөй кезиин колхозка салыпкан, устав езугаар он-он беш шээр мал, ийи бызаалыг инектен хөй мал тудары хоруглуг үеде ажы-төлүн өөредип, Саян ажыр чорудары болдунмас. Үениң тевиинге чагыртып, бис база Кызылга хөй кезиивис башкы институдунга өөрени берген бис. Чүгээр хокшул-хөреңгилиг, албан-хаакчы интеллигент төрел-дөргүлдүг өөрүвүс Саян артынче өөренип чоруур аас-кежиктиг болган. Ынчалдырла беш-алды чылдар шуужуп эрте берген. Аравыстан 13 башкы, 2 инженер, 2 дагжы, 2 кооператор, 1-1 юрист болгаш эмчи тускай эртемниглер үнген. Ол үелерде башкывыс Борис Баадаңович Чүдүк «Тээли» совхозтуң директору, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик кожууннарның күүсекчи комитеттериниң даргазы, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң харыысалгалыг ажылдакчызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, Тываның эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы болуп, депшип ажылдап, элээн каш номнарның автору болуп, орус-тыва словарьның болгаш тыва дылдың сайгарылгалыг словарының үндүрүлгезинге ол киришкен. Күш-ажылдың Кызыл тук орденинин, В.И.Ленинниң 100 харлааның юбилей медалы, «Моол Улус Республиказының 50 чыл ою» медаль болгаш «Улус чырыдыышкынының тергиини» шаңналдарның эдилекчизи болуп, чонунга бараан болуп келген. Ындыг бедик албан-дужаалдарга ажылдап чорааш безин Борис Баадаңович өөреникчилери бистер-биле харылзаазын үспейн чораан.

2006 чылда Тээли ортумак школазының 70 чылдаан юбилейинге чыглып кээривиске, эвээш кижи арткан болдувус. Бурган оранынче чорупкан ынак, хайыралыг, авыралдыг башкывыс Борис Баадаңович Чүдүктү болгаш электен бистен чарлып чорупкан өөрүвүстү сактып, оларга мөгейип, кажыдал сактыышкынның минутазын эрттирген бис.

ЭРТИНЕ БОЛУП АРТАР

Эки хөрзүнге чашкан тараа дег, эки кижиниң кылган ажылы ооң төрээн черинге, төрел чонунга, салгалдарынга үнелиг эртине болуп артар. Борис Баадаңович Чүдүктүң эки үрезиннерни тарып, ажы-төлдү кижизидип, амыдыралдың делгем оруунче үдеп чорааны Бай-Тайганың, Мөңгүн-Тайганың, Чөөн-Хемчиктиң чону, ооң өөредип каан өөреникчилери, кады ажылдап чораан эш-өөрү, ооң чымчак сеткилин, ажылгыр бүдүжүн эдерип, кижизиг мөзү-шынарын эдилеп чоруурлар.

Ооң алды ажы-төлүнүң ажы-төлү арбан, суму четкен. Улуг уруу Полина Борисовна ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы, Алексей Борисович ужудукчу, Геннадий Борисович кадык камгалалының хоочуну, Марианна Борисовна экономист. Уйнуктарының улуу Чойгана Николаевна Самбыла биология эртемнериниң кандидады, РЭА-ның Сибирь салбырының биологтуг шинчилелдер талазы-биле делегей чергелиг төвү Убса-Нур ыйгылаажының камгалалдыг заповеднигиниң директорунуң оралакчызы, Шолбан Николаевич Самбыла – экономист, Айдың Алексеевич келир үениң банкири, Москваның банкылар талазы-биле кадрлар белеткээр академиязының сургуулу. Арткан уйнуктары ам-даа школачылар.

Башкывыстың арыг, чаагай, эртине дег адын чүгле үре-салгалы эвес, а өөредип, кижизиткени чүс-чүс өөреникчилери, кады ажылдап чораан эш-өөрү чүректеринге шыгжап, салгалдарынга дамчыдып чоруур ужурлуг.

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК,
ТР-ниң алдарлыг башкызы, РФ-тиң өөредилгезиниң тергиини.

Өөрениринге специалистерниң конкурстуг шилилгезин чарлап тур

2008/2009 өөредилге чылында Россия Федерациязының улус ажыл-агый организацияларынга удуртур кадрларны белеткээр Күрүне планы-биле өөрениринге специалистерниң конкурстуг шилилгезин Россия Федерациязының улус ажыл-агый организацияларынга удуртур кадрларны белеткээрин организастаарының талазы-биле комиссияның Тывада девискээр салбыры чарлап тур.
(«Россия Федерациязының улус ажыл-агый организацияларынга удуртур кадрлар белеткээр Президент программазы»)
2008 чылдың март 1-ден апрель 10-га чедир

Белеткелдиң программазында:

Россияның өөредилгениң кол-кол албан черлеринге болгаш бизнес-школаларынга менеджмент, маркетинг болгаш саң-хөө адырынга профессионал белеткел курузу (550 шак, даштыкы дыл белеткелинге 180 шакты кииририштир) көрдүнген.

Россияның болгаш даштыкы чурттарның бүдүрүлгелеринге 2 неделя хуусаадан 3 айга чедир дуржулга чедип алыры-биле ажылдаар.

Россияның бүдүрүлгелеринге:

өөренип турар болгаш дугуржулга чедип алыры-биле ажылдап турар үеде ажылдап кылганы бүдүрүлгениң хөгжүлдезиниң төлевилелдерин боттандырарынга;

даштыкы чурттарның болгаш чурттуң партнерлары-биле ажыл-ишчи харылзааны калбартырынга болгаш чаа-чаа ажыл-ишчи харылзааларны тургузарынга;

чогумчалыг кадрлар политиказын эрттиреринге дузалаарынга специалистерни белеткээр.

Специалистерниң өөредилгезиниң нити төлевириниң үштүң ийи кезиин федералдыг болгаш девискээр бюджеттериниң акша-хөреңгилеринден төлээр.

Конкурстуг шилилгениң киржикчилеринге негелделери:

назы-хары 40 харга чедир (колдуунда);

дээди эртеми;

нити ажылдаан стажы 5 чылдан эвээш эвес;

удуртур албан-дужаалдарга ажылдаан дуржулгазы 3 чылдан эвээш эвес;

даштыкы дыл билири;

организацияның хөгжүлде төлевилелин боттандырарынга киришкени болур.

Конкурстуг шилилгени Россия Федерациязының улус ажыл-агый организацияларынга удуртур кадрларны белеткээрин организастаарының талазы-биле комиссияның Тывада девискээр салбырынга эрттирер. Харылзажыр телефоннары: **2-02-65, 2-13-60.**

Конкурс комиссиязынга чугула киирер документилер:

а) специалисти белеткээринге организацияның чагыы. Организацияның удуртукчузунуң сүмези;

б) организацияның хөгжүлдезиниң төлевилелиниң концепциязы. Төлевилелдиң тускай даалгазы. Специалисти мергежили-биле ажыглаарының планы.

в) специалистиң анкетазы;

г) эртемиништиң дугайында дипломнуң хоолгазы;

д) фамилиязы өскерилгенининң дугайында документиниң хоолгазы (бир эвес дипломну өске фамилияга берген таварылгада);

е) Россия Федерациязының паспортунуң хоолгазы (чуруу болгаш төрүттүнген хүнү бар, паспортту берген чериниң, чурттап турар чериниң дугайында медээлиг арыннарын);

ж) организацияның кадрлар килдизинге шынзыткан күш-ажыл дептержигежиниң хоолгазын (хоолгаларның арын бүрүзүнге албан-дужаалдыг кижи адын салыр болгаш таңманы салыр, ажылының дугайында сөөлгү бижиктиң соонда хоолгага шынзыдып турар хол үжүүнүң болгаш таңманың мурнунга «Бо хүнге чедир ажылдап турар» деп домак турар ужурлуг). Ийи экземплярларга таңманың оригиналының изи турар ужурлуг;

з) саавыр керээзи (4 экземпляр боду).

«КӨЗҮЛБЕС» КИЖИ ДУГАЙЫНДА

Юбилей

Хөй-хөй чылдарда кады ажылдап, эки-бакты деңге көрүп чорааным, алыс чурту — Тес-Хем, кылып келген ижи — журналистика, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгазында, бо хонуктарда улуг юбилейин демдеглеп эрттирип турар Сииринмаа Саяновна Чоодунуң дугайында каш сөс бижиир бодал шагда-ла төрүттүнүп келген чүве. Ооң дугайын бижиири меңээ бир талазында, чиик-даа, чүге дээрге төлептиг ие, хоочун журналист угбайны билирим аажок, өске талазында — берге, бодумнуң башкым деп санаарым кижиге хамаарыштыр сөстүң эң дээжизин тывар апаар. А ол дыка берге, ону номчукчуга чурукта дег көргүзүптер мерген сөстер менде чок.

Чогум чүге бижиксей берген сен деп айтырар болза, мурнунда «коммунизм үезинде» солуннар ажылдакчылары «көзүлбес мергежилдиң кижилери» деп, шынап-ла, кылган ажылы эскет чок, ол хирезинде улуг үүле бүдүрүп чоруур кижилер дугайында очерктерни, чурумалдарны, чүүлдерни бижип, ыры-шоорга алгап турган болгай. Сииринмаа Саяновна дээрге журналистерниң аразында база «көзүлбес» кижилерниң бирээзи, ол кажан-даа ыткыр-шимээнниг шаңнал ап көрбээн, хөй-нийти мурнунга көскүлеңневээн, ажыл-херээн бодунуң тавында ак сеткил-биле күүседип чораан кижи. Дыка хөй чылдар дургузунда республика солуннарынга үнүп келген «С.Чооду» деп ат салган янзы-бүрү темалыг материалдарның автору ол.

Амгы үеде Тываның хоочун журналистериниң бирээзи апарган, сураглыг уруглар чогаалчызы Кара-Күске (Кара-оол) Күнзекович Чооду-биле «Тываның аныяктары» солунга 1966 чылда кезек када кады ажылдааш, ооң өөнүң иштин таныыс турган мен. Кажан, чеден чылдарның эгезинде, шеригден халажып келгеш, ол-ла солуннуң редакциязынга ажылдай бергенимде, К.К.Чооду ында ажылдавышаан хевээр болду, а ооң өөнүң ишти деп, аныяк, шилгедек сыңныг, чазык арынныг угбай база ажылдап турар чораан.

Ону Сииринмаа Саяновна деп адаар болган. 1969 чылда Кызылдың педагогика институдунуң биология-химия факультедин дооскаш, «Тываның аныяктары» солуннуң редакциязынга ажылдап келген кижи болду. Баштайгы планы өөнүң ишти Кара-Күске Чооду-биле көдээ үнүп, бир болза, башкылаар, бир болза, агрономнаар, хову-шөлге үнүш өстүрери турган. Кара-Күске чогаал аймаанга чажында-ла хандыкшылдыг болгаш, солунга ажылдай берген. Улустуң «удазын инени эдерер» деп чугаазы дег, Сииринмаа база солун ажылынче «дүлдүнер» ужурга таварышкан.

Баштай ол корректор турган. Ажылынга кызымак, чүвеге өөрениичел аныяк кысты удаваанда литература ажылдакчызынче шилчиткен. Амгы шагда корреспондент-дир ийин. «Солун ажылынга мени өөредип келген башкыларымга Василий Борахоевич Монгушту, бистиң аравыста чок Валентина Дуваановна Маадырны, Экер-оол Дүлүшевич Кечил-оолду болгаш өске-даа ынчан ажылдап турган дуржулгалыг эштеримни санаар мен. Олар кажан-даа чажам дивейн меңээ дузалап келген» деп, ол сактып чугаалап орар.

Кады ажылдап турувуста, ол профэвилел комитединиң база кежигүнү турган. Аныяктар солуннуң редакциязынга ол үеде шупту 20 шаа кижи бар чүве, оларның амыдыралчы негелде-хереглелдери база эвээш эвес: кымга садик херегил, материалдыг дуза дилээннер база бар, бажыңнга оочурунга турар дээннерниң дилег-чагаазы, долдурар документилери... Оон аңгыда солун аныяктарныы болганда, хоорайның албан черлеринде, бүдүрүлгелерде комсомол хуралдарынга киржири, чамдыктарын организастаары дээн ышкаш кандыг ажылдар чок дээр? Ол хүлээлге редакция ажылдакчылары — Тамара Байкараевна Ондарга, Алексей Сарыгларович Бегзин-оолга, Сииринмаа Саяновна Чоодуга болгаш өскелерге-даа онаажыр. Бодунга даандырган ажылды Сииринмаа Саяновна ыяап күүседир чаңчылдыг кижи, ажыл шагының соонда-даа, дыштанып хүннерде-даа чоруптар, кандыг-даа ажылды ак сеткил-биле күүседир угбай деп ынчан-на көрген мен.

Сезен чылдарның эгезинде Чоодуларның кайызы-биле-даа «Шын» солунга кады ажылдап турган бис. Аңгы-аңгы килдистерге. Бир кезекте солуннуң көдээ ажылагыйй килдизинге Кара-Күске Күнзекович-биле кады ажылдап турдувус. Килдизим эргелекчизи ол. Хөй чугаа-соот-даа чок, далаш чок бижиттинип-ле, бижиттинип-ле орар дарга чүве. Бир хүнде ийи-үш сөс эдер. Ол хирезинде, бүдүн неделяда кылыр ажылды күүседип кааптар.

Чамдыкта Сииринмаа Саяновна килдиске кирип кээр. Биеэги чаңыбиле хүлүмзүрүүр, бистиң-биле оожум мендилешкеш, Күнзекович-биле каш сөс солчур, ол-ла. Ботботтарын тергиин эки билчирлер. Ол даргамны «Улуг-Хем» солунну организастап тургузар баштайгы редактор кылдыр чорудупкан. Харылзаавыс үзүлбээн, телефон-биле үргүлчү чугаалажыр бис, ол кожуунга сургакчылап барганымда «районкага» кире дүжер мен. Сииринмаа Саяновна база ол редакцияның ажылдакчызы турган, кижини кады төрээн угбазы дег өөрүшкү-биле хүлээп алыр чаңчылдыг чүве. А Күнзекович бодунуң кабинединде ыыт-дааш чок номчуттунуп орар, кижи кирип кээрге, хүлүмзүрээш: «Оо-о» деп каар, ол-ла. Өөрээни ол-дур ийин. А Саяновна чугаакчыр, ажыл-ижин таныштырар, бижип орган чүүлүн көргүзер, мээң бижээн материалдарымны база номчаан болур.

80 чылдарның ортан үезинде «Шын» солун редакциязының совет тургузуг килдизиниң эргелекчизинге томуйлаткан мен. Баштай Вера Куулар-биле ажылдап турдум. Оон кезек үе эрткенде, Вера Ооржаковнаны өскээр депшидипкен, а мээң килдизимни быжыглаар дижи берген, ажылдакчыларынга улуг амыдыралчы дуржулгалыг, совет болгаш ажылагыйй органнарының ажыл-ижин тергиин эки билир Николай Лопсанович Дажинмайны, хоочун журналист Сииринмаа Саяновна Чоодуну «бээр» дээрге, амыраанымны чүге деңнээр! Шынап-ла, үжелээ килдистиң ажылын эки кылып турган бис. Харыылаар айтырыглары хөй янзы турган: совет органнар, амыдырал хандырылга черлери, эрге-хоойлу камгалалы. Амыдырал хандырылгазынга холбашкан, корум-чурум камгалалынга хамаарышкан материалдар бижииринден, чагаалар белеткээринден аңгыда, янзы-бүрү рейдилер база кылыр... Дыка нарын айтырыгларлыг килдис болган. Чүгле ол эвес, юридиктиг айтырыгларга харыылар база кылып, чоннуң билиг-мергежилин бедидеринге эвээш-биче-даа болза, дузаны чедирип турган бис. Ындыг хөй ажыл-үүлени бүдүрүп турувуста кыр-кырындан Саяновнаны бир-ле хөй-нийти ажылдарже болганчок чардыктырып апаар чүве. Профэвилелдерниң кандыг-бир следунга, семинарынга киришсин дээш каш хонукта база алгаш баар. А участоктарның соңгулда комиссиязының доктаамал кежигүнү, соңгулдалар болурга-ла, ону аппаар. Удурланып шыдавас сен, партийжи даалга болур.

Кандыг-бир албан чери баар апарганда, Сииринмаа Саяновнаның кашпагайы аажок кижи, доораан тура халыыр, чүгле караш дээр. Элээн болганда, авторнуң дилээниң азы айтырыының долу харыызын тудуп алган кээр. Ону доораан парлалгаже белеткей бээр. А Лопсанович база Күнзекович дег, ыыт-дааш чок бижиттинип-ле орар. Ынчап оргаш, дыка хөй чагааларны сиирип кааптар. Ол ийи хоочун-биле ажылдаан чылдарымның амыдыралымның эң аас-кежиктиг үези деп санаар мен.

Мен оларның даргазы турганда-даа болзумза, олардан өөренген чүүлдерим эмгежок. Ылаңгыя Сииринмаа Саяновнадан авторларның бижээн чагааларын анаа саазын кылдыр көрбес, ооң артында тодаргай кижилерниң салым-чолу, салган айтырыы, бузурели, идегели бар деп көөр ужурлуг дээрзин ханы билип, шынап-ла, чагааларга хынамчалыг болур чорукка өөренген мен.

Амыдыралчы дуржулга деп чүве кижиге дыка-ла чугула ийин. Сииринмаа Саяновнаның республиканың удуртукчу ажылдакчыларын эки таныырын меңээ берген бир үнелиг сүмезинден билип алган мен, ону кажан-даа утпас мен.

Ынчангы партийжи удуртукчуларның бирээзи мени кабинединче келдирткеш, республиканың районнарының бирээзинде ажылдап турар бир кижиниң дугайында «тергиин эки очерк» бижиирин дааскан чүве. Харын-даа ол даалганы доораан күүседиримни аазавайн, хостуг үе тыптырга-ла дээн ышкаш харыы берген мен. Кажан килдиске келгеш, ол даалганың дугайында Саяновнага чугаалаарымга, мынча диди:

— Ат-алдарың көстүп келген журналист кижи-дир сен, дуңмам. Ол кижиниң дугайын эки деп бижиирин сүмелевес-тир мен. Мында төп черде эки кылдыр көстүр дээрден башка, кожуунда ат-алдары чок кижи боор, улус ону хүндүлевес. Ындыг кижини мактап бижип каарыңга, ол районнуң ажыл-ишчилериниң мурнунга сээң журналист ат-алдарың багай апаар, дадагалзааның эки боор.

Хоочуннуң чугаазын «хааыймга кертип» алган мен. Шынап-ла, үени чылзып туруп-туруп, биживейн барган мен. Ооң соонда партия дүжүп калган. Ол ажылдакчының дугайында улус алыс шынны чугаалажы берген чүве, мактап бижиир хире эвес кижи болган.

...Чоодулар ам хүндүлүг дыштанылгазында. Олар бир кыстыг, бир оолдуг. Уруу Аита-даа, оглу Дамырак-даа улуг кижилер апарган, эртем-сургуулдуг, ажыл-иштиг, өг-бүлелиг. Хоочуннар ам-даа анаа орбастар, дачазын ажаап-тежээп, уйнуктарынга ногаа өстүрүп, оларны хайгаарап, өөрүшкү-маңнайлыг чурттап чорлар. Бир катап оларның бажыңынга кире бээримге, Саяновна манчы туткан тур. «Байырлал хүнү эвес, кандыг хүндүлүг аалчы манап орарың ол, Саяновна?» деп айтырдым. «Кончуг хүндүлүг аалчы келир, внучкамны эккээр диштилер, аңаа белеткеп ор мен» деп, арын-шырайы чырып харыылады.

Сииринмаа Саяновна бо ажылдаан назынында хөй-хөй шаңналдарга төлептиг болган. Ол Күш ажылдың хоочуну медальдың эдилекчизи, Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Профэвилелдерниң төп-даа, республика-даа органнарындан хүндүлел бижиктерни хөй удаа алган. Кады ажылдап турган чылдарывыста социалистиг чарыштың тиилекчизи деп хөрек демдээ-биле база шаңнадып турду. Ол ажылдап чорааны редакция бүрүзүнге-ле аныяк эш-өөрүнге бодунуң дузазын шыдаар шаа-биле чедирип келген. Ооң арга-сүмезин ап келгеннер ам-даа ажылдап чоруурлар, хүндүлүг хоочуннуң юбилейинде олар аңаа изиг байырны чедирер, четтиргенин илередир, эки, чылыг сөстерни сөглээр, быжыг кадыкшылды күзээр боор.

Дангыт ЧЫДЫМ.

Чаа эгелээшкинге киржиңер!

«БУРУНГУНУҢ КЫЙГЫЗЫ»

Тываның национал оркестри тыва улустуң эрте-бурунгу ужурчаңчылдарын болгаш аас чогаалын дилеп тывар, чыыр «Бурунгунуң кыйгызы» деп эгелээшкинни чарлап тур.

Мону эрттирип турарының кол утказы, эчис сорулгазы болза, чоннуң ында-хааяа ажыглап чорууру, мооң мурнунда хөй улуска билдинмейн чораан, бистиң чидип бар чыдар ховар байлаавыс — аас чогаалының янзы-бүрү хевирлерин чыып алгаш, ону тускай ном кылдыр парлап үндүрери болгаш национал оркестрниң репертуарынга оларны киирери азы чон ортузунга нептередип, суртаалдаары болур.

Чоннуң аас чогаалын эки билир, ону ажыглап чоруур хүндүткелдиг өгбелеривис бистиң аравыста ам-даа чурттап чоруурунга чоргаарланыр бис, олар бо эгелээшкинге идепкейлиг киржир дээрзинге идегеп, ынанып турар бис. Ол ышкаш чоннуң аас чогаалынга хандыкшылдыг бүгү-ле кижилерниң бо эгелээшкинге идепкейлиг киржиринге бүзүреп турар бис. Боттарының дыңнааны, билири болгаш улуг өгбелеринден айтырып алганы, салгал дамчып келген аас чогаалының янзы-бүрү хевирлерин — ырларны, кожамыктарны база тускай аялгалыг аас чогаалының хевирлерин чыып бижип алгаш, оларны аргалыг болза, аудиокассетага бижиткеш, авторнуң долу адын, ажылдап-чурттап турар черин, кымдан, кажан дыңнап бижээнин айыткаш, бо адресче чорударын дилеп турар бис. **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың №46, Улусчу чогаадылга бажыңы, Тыва национал оркестр.**

Эгелээшкинни 2008 чылдың март 1-ден апрель 20-ге чедир чорудар. Бо чугула хемчегниң түңнелин апрель айда үндүргеш, чоннуң аас чогаалын чыып тыварынга идепкейлиг киришкен кижилерни шаңнаар.

Тыва национал оркестрниң өгбелеривистиң аас чогаалын чыыр, дилеп тывар эгелээшкининге республиканың бүгү чону идепкейлиг киржир дээрзинге идегеп турар бис.

Дамырактар чыылгаш,
хем болур
Тарамыктар чыылгаш,
күш болур.

Аяна МОНГУШ, тыва национал оркестрниң уран чүүл удуртукчузу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының ийиги чыыжының немелде соңгулдаларының ниити түңнелдерин тургузар дугайында

2008 ч. март 5 Кызыл хоорай №48/226-5

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 68,70 чүүлдеринге дүүштүр, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийиги чыыжының немелде соңгулдаларының талазы-биле Кызыл хоорайның, Эрзин кожууннуң округ соңгулда комиссияларының №1 протоколдарынга үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1.Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының немелде соңгулдалары Правобережный №4 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга, Тес-Хемниң №16 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга болуп эрткен болгаш күштүг деп санаар.

2. Правобережный №4 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга соңгукчуларның 55,10 хуу бадылаашкынын алган Вячеслав Андреевич Ушкалов, Тес-Хемниң №16 чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга соңгукчуларының 52,02 хуу бадылаашкынын алган Орлан Михайлович Канзай Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийиги чыыжының депутаттарынга соңгуткан деп тургузар.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдаларының ниити түңнелдерин тодарадыр дугайында

2008 ч. март 5 Кызыл хоорай №48/227-5

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 52 чүүлүнүң 1 кезээнге дүүштүр, девискээр соңгулда комиссияларындан алган бадылаашкыннарның түңнелдериниң болгаш соңгулдаларның түңнелдерин тодараткан шиитпирлериниң дугайында протоколдарның бирги экземплярларынга үндезилээш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1.Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдалары чаңгыс мандаттыг 6 округка болуп эрткен болгаш күштүг деп санаар.

2.Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжынга 6 депутат соңгуткан деп тодарадыр.

3.Бо докталды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш.САМБАЛА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 ч. март 5-те №48/227-5 доктаалынга капсырылга

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжынга соңгуткан депутаттарның даңзызы

Кызыл хоорай

Ленинград-2 №3 соңгулда округу Владимир Васильевич Спирин, Университет №15 соңгулда округу Сайлык Севээновна Монгуш, Геологический №29 соңгулда округу Саима Маадыр-ооловна Далчин, Найырал №31 соңгулда округу Шолбан Викторович Дандар.

Каа-Хем кожуун

Сарыг-Септиң Барыын №72 соңгулда округу Михаил Күдерович Доржукай.

Чаа-Хөл кожуун

Чаа-Хөлдүң №120 соңгулда округу Лориса Тюлюшовна Ховалыг.

ХЕРЕГЛЕКЧИЛЕРНИҢ эргелери: «изиг шугум» ажылдаар

Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң менди-чаагай чоруун камгалаар адырда хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели бүгү делегейниң Хереглекчилер эргелерин камгалаар хүнү-биле холбаштыр хереглекчилер эргелерин камгалаар дугайында хоойлужудулганың айтырыгларының талазы-биле консультацияларны, «изиг шугумну» **5-16-58** телефон-биле **2008 чылдың март 14-те дараазында адреске чорудар**: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, б.116, 2 каът, кабинеттер №26, 27, 8.00 шактан 17.00 шакка чедир, 12.00 шактан 13.00 шакка чедир дүштеки дыштаныр үе.

2002 чылдың июнь 25-те Кызылдың Көдээ ажыл-агыйның техникумунуң **Артыш-кыс Маадыр-ооловна Кызапканның** адынга бергени СБ №2916605 дипломун читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

Шаңнал-биле эгидерин диледивис

Документилерлиг сумка читкен. Сумканың иштинде **Мариана Сандый-ооловна Монгуштуң** адында шериг биледи, прапорщик шынзыдылгазы бар. Документилерни шаңнал-биле эгидерин диледивис. Харылзажыр телефоннары: **89069970278; 89069980520.**

Сеткиливис ханызындан

Бистиң ынак угбавыс, Хандагайты ортумак школазының башкызы **Алефтина Мөңгеевна КОНЧУК** 2008 чылдың март 8-те 45 харлааң. РФ-тиң Улус өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы, Тыва Республиканың хүндүлүг башкызы хүндүлел бижиктиң ийи дакпыр эдилекчизи, «Чогаадыкчы, тывынгыр-сагынгыр башкы» деп хүндүлүг аттарның эдилекчизи угбавыска юбилейин таварыштыр дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Авазының, ачазының улуг кызы,
Кады чурттаан ынак эжи, честевистиң бүзүрели,
Оглу, кызы чассыгларның ынаныжы,
Хөй-ле санныг дуңмаларының чөленгиижи,
Күдер, хүлер күдээлерниң хүндүткелдиг кат-иези,
Саннаттынмас чээннериниң ынак даай-авазы,
Школада бичии чаштар – өөреникчилерниң,
Башкыларның улуг идегели,
Бээ, кунчуу,
Чуржулары, төрелдериниң
Мактап ханмас чоргааралы.

Кара чаштан, улгаткыже,
Кандыг ажыл кылбадың дээр.
Улуг-бичии кижилерге
Буян кылып чорууруң дээш,
Четтиргенивис илередип,
Черге чедир мөгейдивис!

Ынчангаштың он кысты төрээш, төлептиг кижилер кылдыр өстүрүп кижизидип каан ававыс – уян, чымчак сеткилдиг кырганава **Ак-кыс Сүтсүг-Көковна ИРГИТТИҢ** улуг кызы **Алефтина Мөңгеевна Кончуктуң** 45 харлаан юбилейин база Март 8 байырлалын таварыштыр изиг байырывысты чедирип, каң дег кадыкшылды, аас-кежикти, өөрүшкүнү, узун назынны, угбавыстың чымыштыг ажыл-ижинге ам-даа улуг-улуг чедиишкиннерни сеткиливис ханызындан күзедивис.

Өөнүң ээзи Станислав Шойгуевич, авазы, дуңмалары, күдээлери, чээннери.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Өртемчейни эргий кезип ужар болза,
Өөрүнчүг байырлалдар кайы көвей,
Ынчалза-даа төрүттүнген хүнү ышкаш,
Ындыг улуг өөрүшкү каяа турар!

Бистиң хүндүлүг эживис **Чечек Дамбаевна КАРА-САЛ** март 8-те 45 харлаан. Эживиске төрүттүнген хүнү-биле база частың баштайгы чараш байырлалы Март 8 таварыштыр байыр чедирип, кадыкшылды, узун назынны, өөрүшкүнү, аас-кежикти сеткиливис ханызындан күзедивис.

Мерген, Марина Майындыларның өг-бүлезинден.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак киживис, өөнүң ээзиниң быжыг чөленгиижи, уруунуң ынак авазы, угбаларының, честелериниң ынак дуңмазы, хөй санныг чуржааттарының ынак чаавазы, кенээттериниң ынак кунчуу, төрелдериниң ынак дуңмазы **Уран Анай-ооловна Ондар** 2008 чылдың март 1-де чырык өртемчейден, дөргүл-төрелдеринден, бүгү чонундан чарлып чоруткан. Бистиң эргим, ынак кививисти сөөлгү орукче үдежип, ханы кажыыдалывысты деңге үлежип, моральдыг, материалдыг дузаны чедирип, ырак-чооктан келген төрелдеривиске, Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының Даргазынга, депутаттарынга, Хоойлужудулга палатазының Аппарадының ажылдакчыларынга, Тыва Республиканың Чазаанга, Тыва Республиканың Чазааның Сүт-Хөл кожууунда төлээзинге, Сүт-Хөл кожуун чагыргазынга, сумулар чагыргаларының коллективтеринге, эш-өөрүнге, кады чурттап чораан кожаларынга, бүгү келген чонувуска четтиргенивисти сеткиливис ханызындан илереттивис.

Өөнүң ээзи, уруу, төрелдери.

Бистиң эң-не эргим, ынак, чассыг, баштак, алган эжиниң, ажы-төлүнүң быжыг чөленгиижи, карактакчызы, камгалакчызы, дузалакчызы, сүмелекчизи **Кызыл-оол Балчырович Салчак** 44 харлап бар чорааш хенертен 2008 чылдың март 4-те ынак эжинден, ажы-төлүнден, катиелеринден, катааттарындан, чуржааттарындан, бажаларындан, эдержип чораан улуг-биче эш-өөрүнден, бүгү чонундан кезээ мөңгеде чарлып чоруткан. Өг-бүлезинге, төрел чонунга чүгле эки талаларын көргүзүп чурттап чораан чонунуң оглун сөөлгү орукче үдежип, бистиң эгиттинмес улуг ханы кажыыдалывысты деңге үлежип, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген чуржааттарынга, бажаларынга, катиелеринге, катааттарынга, чаңгысклассчыларынга, ырак-чооктан келген төрелдеринге, Кызыл-Даг сумузунуң эмнелгезиниң, школазының, уруглар садтарының, интернадының, чагырга чериниң коллективтеринге, улуг оглунуң шериг эрттирип турары Ярославль хоорайның 77043 шериг кезээниң командиринге, оглувусту Абакандан эккелген танывазывыс чолаачыга, бүгү чонувуска улуу-биле четтиргенивисти сеткиливис ханызындан черге чедир мөгейбишаан, илередип тур бис.

Өөнүң ишти, оолдары, уруу, чону.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 10000. Чагыг 25. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.